N. LEVITSKI

1812 NCE JЬLDAƢЬ SUƢЬŞ

TATGOSIZDAT
QAZAN 1939

N. LEVITSKI

1812 NCE JЬLDAƢЬ SUƢЬŞ

BAKTıKOF TƏRÇEMƏSE

TATGOSIZDAT
QAZAN 1939

Napoleon imperiəsenen nigezləren tirənten qaqşatqan ontьlmaslьq 1812 nce jьl suqъşьna inde 125 jьl vaqьt ytte. 1812 nce jьlnьn 23 nce ijynendə, kic belən, san jaqьnnan əle tarixta kyrelgəne bulmaqan jartь millionlь Napoleon armiəse Neman jьlqasь arqьlь kicep cьqa başladь, ə şunnan bernicə aj vaqьt ytkəc şuşь «вөjek armiə», şulaj uq monarca suqъş tarixьnda kyrelməgən dərəçədə hələkatkə ocradь.

1812 nce jьldaqь Napoleon armiəse, fransuz вurzuaz revolytsiəse armiəsennən cьqqan вulsa da, anar oşamadь. Bu armiə şulaj uq Napoleonnьn berence cordaqь вasьp alu suqъşlarь armiəsenə də oşamadь, ul vaqьtta fransuz soldatь, fransuz вurzuaziəse intereslarьnьn, şulaj uq imperator Napoleonnьn вөten dөnjaqa xuça вulьrqa ujlaqan şəxsi omtьlьşlarьnьn Fransiədəge kin xalьq massasьnьn intereslarьna turь kilməven anlap вeterməgən caq ide.

Əgər də fransuz вurzuaz revolytsiəse suqъşlarь, milli-azatlьq suqъşlarь вulsalar, şul uq vaqьtta вu suqъşlar, Lenin əjtkəncə, «вarlьq iske, krepostnojlьq Jevropasьndaqь feodalizmnь həm absolytizmnь çimerdelər həm qaqşattьlar», Napoleon suqъşlarь isə acьqtan-acьq вasьp alu xarakterьn aldьlar. Qatь «kontinental' вlokada» urnaştьruda caqьlqan, Napoleonnьn Angliəgə qarşь ekonomik kөrəşe, — Fransiənen yzenen ekonomik xəlenə də вik zur zarar kiterde. Napoleonnьn qatь despotik rezimь, anьn ber tuqtavsьz вarqan вasьp alu suqъşlarь həm anьn ere fransuz вurzuaziəse intereslarьna qarata ytkərelgən ekonomik politikasь eşce sьjnьfnь həm krestiənnərne avьr xəlgə qujdь. Proletariatnьn politik kөc вulьp ysy qurqьnьcь Napoleonnь eşcelər xoquqьn cikləvgə kiterde. Krestiənnər ber tuqtavsьz вarqan suqъşlar arqasьnda tьnьc xezmət belən şөqellənə almadьlar, şunьn arqasьnda krestiən xuçalьqь nacarlana вardь.

Axьr nətiçədə «fransuz (hər tərle başqa) вurƶuaz revolytsiəse xalьqnь feodalizm həm aвsolytizm cьlвьrьnnan azat itep, anьn өstenə jana cьlвьrlar, kapitalizm həm вurƶuaz demokratiə cьlвьrlarьn saldь...»[1]

Napoleon вara-tora Fransiədəge sьjnfi gruppirofkalarnьn вөtenesendə də diərlek tajanьcьn juqaltть, varь tik Napoleon xөkymәte tarafьnnan saqlanьla torqan ere вurƶuaziədə genə tajanьcьn juqaltmadь, «ul (Napoleon xөkymәte *Tərç.*) fransuz revolytsiəsen вudь həm revolytsiənen ere вurƶuaziəgə qulaj вulqan nətiçələren genə saqlap qaldьrdь».[2]

Əgər də Fransuz revolytsiəse suqьşlarь Jevropanьn kin massalarьn feodal qollьqьnnan azat itsələr, Napoleonnьn вasьp alu suqьşlarь isə alarnь вөlgenlekkə həm milli jaqtan qollьqqa tөşerdelər.

Napoleon tarafьnnan Rossiəgə kiterelgən kyp millәtle armiədə вu xəllərnen вөtenese də caqьldьlar. Yz vatanьnnan ajьrьlqan həm ere fransuz вurƶuaziəse interesь өcen Ispaniəgə, Portugaliəgə, jьraqqa, tanьş вulmaqan Rossiəgə taşlanqan tərle millәtle Napoleon armiəse, massovьj kyləmdəge dezertirlьq nətiçəsendə rus poxodьnьn вaşьnnan uq sirəklənə вaşladь. Armiəgə caqьrьlqan jəşlər qəskəri xezmәttən hər jaqlap вaş tarttьlar; rekrutlarnь sвor punktlarьna kyp vaqьt cьlвьr вelən вoqavlap kiterdelər. Fransuz xalqь өzleksez вarqan suqьşlardan ardь. Xərвi şөhrət qazanudan təmam kynellәre qajtqan marşallar da jalьqtьlar. Alarda Napoleonqa elektəgecə cьn kyneldən вirelgənlek juq ide inde, qajət zur eşkə totьnuqa — tanьş вulmaqan kin Rossiəne вasьp kery unьşьna tulь ьşanьclarь juq ide.

Napoleon armiəse sostafьna kergən Napoleon вasьp alqan Jevropa illərendəge xalьqlarnьn вu suqьş вelən qьzьqsьnularь taqьn da kimrək ide. Fransuz armiəsenen qajвer өleşe arasьnda Napoleon armiəse traditsiələre saqlanqan вulsa da həm

[1] *I. Stalin, S. Kirof, A. Ƶdanof.* «Jana tarix» dəreslegenen konspektь turьnda zamecanielər.

[2] *I. Stalin.* Partiə eşenen çiteşsezleklәre həm trotskicь həm вaşqa ike jөzlelərne вetery caralarь turьnda. 11 nce вit, Tatgosizdat, 1938 jьl.

ul armiə Napoleon artьnnan xəzerlekle rəveşte вara torqan вulsa da, fransuz millətennən вulmaqan qəskərlər Fransiəgə həm anьn imperatorьna doşman qaraşta idelər. Kөnвatьş Jevropa xalьqlarь da, fransuzlar kөвek yk, вer tuqtavsьz вarqan suqьşlardan tujqannar ide. Вarь tik Pol'şa pannarь qьna Napoleonnьn вasьp alu politikasьn jaqladьlar, alar Napoleon Pol'şada anьn iske ciklәren urnaştьracaq, dip өmetləngənnər ide.

Şul vaqьtta 30%-tь өjrətelməgən rekrutlardan torqan Napoleon armiəse yzenen hөçym ity energiəsen juqalta başladь, Napoleon suqьşlarь təçriвəsendə janadan ojьştьrьlqan rus armiəse şaqtьj qьna nьqi вardь. Kөnвatьş Jevropa qьrlarьndaqь şuşь suqьşlarda qatnaşu, rus armiəsenen suqьş kөcen arttьrdь, anь manevr jasarqa sələtlerək itte. Napoleon ştьjklarь вelən alьp kilengən qollьq perspektivasь, Napoleon armiəsenen Rossiədə xalьq malьn talavь, yze ytkən өlkələrne вөlgenlekkə tөşerye, Rossiə xalqьnьn kin massasь arasьnda acu tudьrdьlar həm şunьn вelən вergə rus soldatьnьn nьqlьqьn, qajət nьq torucanlьqьn kөcəjttelər.

1812 nce jьlda rus armiəsendə Suvorof tərвiəsenen ezlәre вar ide əle. XVIII qasьrnьn ikence jartьsьnda rus armiəse yzenen strategiəsen həm taktikasьn tөzep yzenə ajьrьm вer jul вelən alqa kitte. Əgər də Jevropadaqь xərвi fikerlər fransuz revolytsiəsenə qədər həm xətta annan sonraq ta Fridrixnьn xərвi sistemasьnda tuqtap qatьp qalqan вulsalar, Suvorofnьn polkovodeslьq praktikasь вelən вajьtьlqan rus xərвi fikere, yzenen ysyendə dəvam itte, XVIII qasьrnьn ikence jartьsьnda вulqan suqьşlarnьn təçriвələren fajdalandь.

Suvorofnьn hөçym jasav strategiəse doşmannьn çanlь kөcləren qьrьp вetery өcen manevr jasavnьn həm xəl itkec jynəleşlərdə kөclərne doşmannьqьnnan kyвrək itep tuplavnьn tizlegen taləp itə. Bu vaqьtta, suqьş qьrьnnan tьş urьnda manevr jasap, Suvorof yz doşmanьnьn flangьsьna həm tьjlьna çьqarqa tьrьştь. «Kisep вeterelməgən urman janadan ysep çьqacaq», digən fikerdən cьqьp, Suvorof çingənnən son da doşmannь, anьn artьnnan qalьşmьjca ezərlekləp вardь.

Suvorofnьn xərвi sənqəte, hic şiksez, jana epoxanьn yzenə вer ajьrьmlьqьn caqьldьrdь. Ləkin, əgər feodal' strojьn vatuпьn davьllь epoxasьnda, jana strategiəne həm taktikanь tudьrqan epoxada jəş Napoleonnьn eşleklelege tik başlanьp qьna kilə torqan вulsa, qartajqan Suvorofnьn eşleklelege kimi вara ide.

Nemes sovetniklarь вelən colqanqan, Prussiə Fridrix II ne вik xurlьj torqan Pavel I təxetkə utьruь вelən rus armiəsenə iskerep вetkən Fridrix sistemasь kertelde.

Varь tik Austerlits janьndaqь unьşsьz suqьştan son qьna, Pavel I nen ylyenə вiş jьl ytkəc, şul zamannьn вөjek polkovodesь, zur xərвi eşlekle keşese, Suvorofnьn şəkerte həm kөrəştəşe Kutuzof tə'sire astьnda rus armiəsenə fransuz xərвi sistemasь kertelde. Fridrixnьn liniəle suqьş tərtiвe (вatalionnarnьn ike neckə liniə вulьp suzьlularь) taşlandь həm fransuzlarnьn suqьş tərtiвe вelən (alqь safta yz sostaflarьnnan uqcь seplər вilgeli torqan вatalionnar tezelgən kolonnalarь вelən) almaştьrьldь.

SUQЬŞQA XƏZERLƏNY

1807 nce jьlda Napoleon Aleksandr I ne Rossiə өcen xurlьqlь вulqan Til'zit solьxьna qul qujarqa məçвyr itte. Rossiə Napoleon tarafьnnan Angliəgə qarşь ytkərelgən «kontinental' вlokada»nь jaqlarqa jөkləmə aldь. Angliəgə qarşь jasalqan вlokada Angliəgə ikmək cьqarucь rus pomeşciklarь өcen həm Angliə вazarlarьnnan məxrym qala torqan rus kupeslarь өcen qulaj вulmadь. Şuna kyrə rus kupeslarь anglicannar вelən nejtral' illərnen sudnolarь flagь astьnda səvdə ittelər həm вlokadanь вozьp kildelər. Ekonomika Napoleon dogovorlarьnnan kөclerək вulьp cьqtь.

Angliəgə qarata jasalqan «kontinental' вlokadanь» telər-teləməs kenə jaqlavcь Rossiəgə qarşь suqьşu turьndaqь məs'əlәne Napoleon kyptən ujlьj ide inde. Rus xөkyməte 1812 nce jьlnьn aprelendə şuşь вlokada da qatnaşudan вaş tartqac, Napoleon Rossiəgə qarşь suqьş вaşlarqa qərar itte. Yzenen çinyenə

ьşanqan Napoleon Karl Velikinьņ «izge Rim imperiəsen» ajaqqa вastьru, aņarqa Kөnвatьş Dvina həm Dnepr jьlqalarьnьņ kөnвatьşьndaqь çirlərne, aņarqa Rossiəne quşu turьnda xiallandь.

Bөten dөnjaqa xuça вulьrqa teləve həm suqьşqa dərtlelege Napoleonnь zur avantyraqa qotьlqьsьz etərdelər. Ul yzeneņ xialьnda Rossiəne вujsьndьru həm annan soņ Kafkaz arqьlь Hindstanqa вasьp kery plannarьn tөzede. Şөhrət sөjyce вasьp alucьnь Aleksandr Makedonskinьņ qiu plannarь qьzьqsьndьra ide.

1811 nce jьlnьņ qinvarьnda uq Napoleon suqьşqa jəşerten genə xəzerlek alьp вara başladь. Fransuz imperatorь, Italiə korole, Rejn sojuzьnьņ protektorь, Varşava gertsogstvosьn tөzyce keşe həm, nihajət, Prussiə həm Avstriə «sojuznigь» вulqan Napoleon, san jaqьnnan moņarca kyrelgəne вulmaqan armiə çia aldь, вu armiə ecenə вөten Jevropa millətlərennən diərlek qəskərlər kerdelər. Rossiə çirenə вasьp kery өcen 500 meņnən artьq keşe həm 1350 orudie вilgelənde.

Rossiəgə вik kyp şpionnar çiвərep, Napoleon rus armiəsen həm anьņ şved korole Karl XII gə qarşь kөrəş tarixьn вik nьqlap өjrənergə totьndь. Ul şulaj uq alda torqan suqьş xərəkətlərə вarqan urьnnь da өjrənde həm Rossiəgə qarşь suqьşu өcen platsdarm itep, vassal вulqan Germaniəne həm Pol'şanь xəzerləde. Visla aqьmь вujьnca urnaşqan krepostlarda, ul 400 meņ keşegə 50 kөngə çitərlek azьq-tөlek zapaslarь вulqan magazinnar вuldьrdь. Modlinda həm Tornda, ul artilleriə skladlarь tupladь. Qəskəri ьlavlarqa өstəmə rəveştə 20 вatalionnan torqan oвoz ojьştьrьlqan ide. Hərвer korpusta yzeneņ azьq-tөlek həm artilleriə transportь вulьrqa, atlarnьņ çitməve ygezlər вelən tutьrьlьrqa tieş ide.

Rossiə də şulaj uq suqьşqa xəzerlənde, moņьņ turьnda Napoleonqa вilgele ide. Şvetsiə вelən sojuz tөzelde, suqьş alьp вarьlqan Tөrkiə вelən solьxqa qul qujьldь, ə Angliə вelən — kileşygə qul qujьldь, вu kileşy вujьnca Rossiəgə finans jardəm vəqdə itelde. Fransuzlarnьņ вasьp kerylərə вik mөmkin вulqan jullardaqь pozitsiələr nьqьtьldьlar.

Drissada nьqьtьlqan lager tөzy eşe, şulaj uq Borisovski həm

Bobrujski nьqьtmalarь təzy eşe başlandь. Neman aqьmь buјьnca kyp kenə urьnnarda tet-de-ponnar (nьqьtmalar) qorьldь. Tьjlnь xəzerləv Kənbatьş Dvina, Berezina həm Dnepr bujьnca kyp kenə şəhərlərdə, şulaj uq transport belən zapaslar kiterelə torqan ciklərgə jaqьn urьnnardaqь punktlarda magazinnar qorudan qibarət buldь.

Napoleon tarafьnnan kiŋ rəveştə çəjelderelgən şpionlьq eşe suqьşqa xəzerlənydə qajət zur rol' ujnadь, şpionlьq eşenə ul bik zur əhəmiət birde, monьŋ belən çitəkcelek ityne yzeneŋ səjgən generalь Savariqa ьşanьp tapşьrdь.

Şpionlьq eşen ojьştьruqa Napoleon ciklənməgən kyləmdə aqcalar çibərde, bu aqcalarnьŋ təp əleşe doşman armiəseneŋ ştab ofitserlarьn satьp aluqa bilgelənde.

Napoleonnьŋ şpionlьq məktəbe kyp kenə xianətce şpionnar çiteşterde, alar arasьnda Karl Şyl'mejster digəne kyrnekle şəhrət qazandь. Doşman armiəseneŋ ştab ofitserlarьn ber kem də aŋardan jaxşь satьp ala almadь. Ul avstriəlelərgə şpionlьq xezmətenə də kycərgə buldьra aldь, ul monь barь tik yzeneŋ jaŋa xuçasьna həm yz qanatь atsьna alucьsьna xianət ity əcen şulaj eşləde. 1805 nce jьlda Ul'm janьndaqь suqьşta şulaj buldь. Avstriəlelərgə xezmət itərgə kycep həm alarqa fransuzlar turьnda jalqan məqlymatlar birep, Şyl'mejster Makk armiəseneŋ kapitulətsiə jasavьna bulьşlьq itte.

Şyl'mejster araqь həm təməke satucь sьjfatьnda kyp vaqьtta doşman qəskərləren kyzətep tordь, poxodta həm bivuaklarda ul yze qьzьqsьnqan səjləşylərne tьŋlaştьrdь. Doşman ofitserь mundirьn kiep, ul doşman ştablarьna ytep kerde həm tərle caralar kyrep Napoleon əcen kirəkle bulqan məqlymatlarnь taptь.

Venada Şyl'mejster xətta Avstriə imperatorь predsedatellege astьnda barqan xərbi sovet utьrъşьna da ytep kerə aldь. Bu utьrъşqa ul mundir kiep avstriə general-intendantь familiəse belən kilde, monьŋ əcen aŋar million frank aqca tyləde.

1805 nce jьldaqь Austerlits suqьşьnnan alda Şyl'mejsterqa Prussiə-Avstriə baş kvartirьnda torucь Avstriəneŋ general'

ştaвь ofitserьn satьp alьrqa, həm Vejroter-Aleksandr I neꞑ çenteklәp eşlәngәn planьn alьrqa mөmkinlek вuldь, вu plan Napoleonqa Austerlits janьnda Prussiә-Avstriә armiәsen tar-mar ityne çiꞑelәjtte.

Şyl'mejster 1812 nce jьlqь suqьşta qatnaşmadь, вu vaqьtta ul Strasвurg janьnda yze alqan вaj imeniedә tordь. Şulaj da meꞑnәrcә şpionnar tәrвiәlәgәn Savari həm Şyl'mejster mәktәвe, Napoleon armiәsendә zur uꞑьşlarqa ireşte həm 1812 nce jьldaqь suqьşqa xәzerlәnydә zur rol' ujnadь. Rossiәneꞑ ecendә şpionlьq eşe ytkәry өcen fransuzlar-uqьtucьlar, rus aristokratlarь jortlarьnьꞑ вala tәrвiәlәvcelәre həm lakejlarь, nemeslәr həm вigrәk tә Pol'şanьꞑ mөstәqillegen ajaqqa вastьrьr dip өmetlәnep Napoleon aldьnda ьşanьc вelәn xezmәt kyrsәtkәn polәklar kiꞑ rәveştә fajdalanьldьlar.

IKE JAQNЬꞐ DA OPERATIF PLANNARЬ

Napoleonqa qarşь suqьşnьꞑ rus planь nemes Bjulof teoriәsenә nigezlәngәn ide. Bu plan Aleksandr I neꞑ sovetnigь həm ostazь вulqan Prussiә emigrantь general Pful' tarafьnnan komandovaniegә tәqdim itelde. Bjulof teoriәseneꞑ nigeze şunnan tordь: doşmannьꞑ zur kөclәrenә qarşь xәrәkәt ityce qәskәrlәr ike armiәgә вylenәlәr. Әgәr dә şuşь armiәlәrneꞑ вersenә doşman hөçym itә qalsa, вu armiә kire cigep yze artьnnan doşmannь iәrtep alьp kilә; şul uq vaqьtta ikence armiә doşmannьꞑ kommunikatsiәsenә cьqarqa tieş. Eş uꞑьşsьz cьqqan surәttә armiәlәrneꞑ ikese dә, rәtlәnep alqannan soꞑ şul uq hөçym jasav manevrьn jaꞑadan вaşlav өcen, tөrle junәleşlәrdә cigenergә tieşlәr. Şunnan soꞑqь uꞑьşsьzlьqlarda maxsus xәzerlәnep qujьlqan — nьqьtьlqan lagerlarqa cigeny вilgelәngәn, вu lagerlarda armiәlәr өstәmә kөclәr alqanqa qәdәr doşmannьꞑ qьsrьqlavьn totьp-tuqtatьp torьrqa tieş idelәr. Fridrix suqьşlarь epoxasьnda mәqnәle вulqan, lәkin tә'min ityneꞑ rekvizitsion sistemasь armiәne yzeneꞑ azьq-tөlek magazinnarьnnan вәjsezrәk itkәn cor өcen jaraqsьz вulqan Bjulof teoriәseneꞑ nigeze әnә şundьj ide.

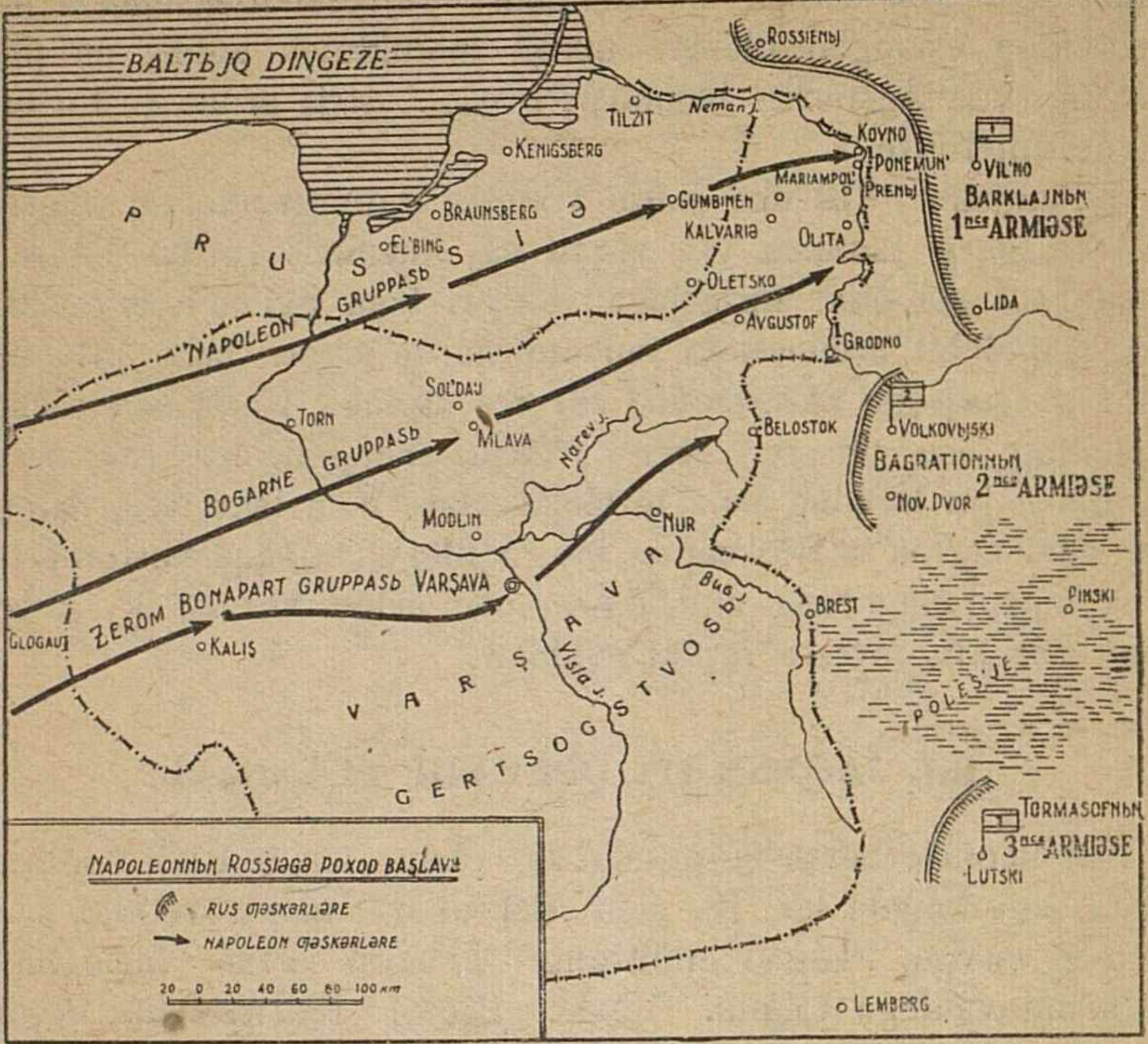

Sxema № 1

Pful' planь ytəp, rus komandovaniese ike armiə tɵzep, alarnь Poles'jedən tɵnjaqtaraq, Napoleonnьꞑ Məskəvgə həm Peterʙurgqa hɵçym itye ʙik mɵmkin ʙulƣan jullarƣa, həm ɵcence armiəne — Poles'jedən kɵnjaqtaraq urnaştьrdь.

Barklaj-de-Tolli komandovaniese astьndaƣь ʙerence armiə 200 kilometr ozьnlьƣьndaƣь frontta Rossijenьjdan Lidaƣa qədər ʙulƣan urьnƣa taralьp urnaştь. Anьꞑ sostafьnda ƣomumi sanь 110 meꞑ camasь keşedən həm 550 orudiedən torƣan altь pexota korpusь, ɵc kavaleriə korpusь həm Platofnьꞑ kazaci otrədь ʙar ide, Platofnьꞑ atlь ƣəskəre Kovnoƣa ʙarьrƣa сьqqan ide. Armiə ştaʙь Vil'noƣa urnaştь.

Bagration komandovaniese astьndaƣь ikence armiə 100 kilo-

metr camasь front вulьp, Neman вelən Bug jьlqalarь arasьna, armiənen̡ ştaвь isə Volkovьjskiqa urnaştь. Bu armiə ike pexota həm вer kavaleriə korpusьnnan təzelep, вolar sostafьnda вөtenese 50 men̡ keşe həm 180 orudie вar ide. Kazaci otrədь razvedka alьp вaru өcen Belostokka çiвərelde.

Tormasof komandovaniese astьndaqь (Moldaviədən kilgən) өcence armiə Lutski rajonьna urnaştь. Anьn̡ sostafьnda 40 men̡ keşe həm 168 orudie вar ide. Toropetsda həm Mozьjrda zapas cəstlərdən ike rezerv korpusь təzelde.

Rus armiəse ənə şundьj kin̡ вulьp urnaşqan ide. Dvina jarьnda Pful' projektь вujьnca nьqьtьlqan Drissa lagerь təzelgən ide. Bu lager Fridrix II gə oşatьp qьlanu ide, Fridrix II 1761 nce jьlda ruslar həm avstriələlər tarafьnnan taktik colqanьp alьnuпь kөtkəndə şundьj Buntsel'vitski lagerьn qorqan ide.

Ruslarnьn̡ planьnda Napoleonnьn̡ hөçym itye Vil'no jaki Grodno jynəleşlərendə вulacaq dip qaraldь. Berence ocraqta Barklaj Drissa lagerьna cigenə вaşlarqa, ə Bagration — doşmannьn̡ aralaşu jullarьna xərəkət itərgə tieş. Ikence ocraqta Bagration Borisovoqa cigenergə, ə Barklaj — Napoleonnьn̡ aralaşu julьna hөçym itərgə tieş вula. Өcence armiə Kief jynəleşen qaplap torьrqa həm Bagration armiəsenen̡ sul flangьsьn tə'min itərgə tieş вula.

Şul zamannьn̡ talantlь polkovodesь, Suvorofnьn̡ jaxşь traditsiələren saqlav, nemes sovetniklarь вelən colqanьp alьnqan Aleksandr I nen̡ konservatizmь вelən hər vaqьt kөrəşep kilyce general Kutuzof, Austerlits suqьşьnnan son̡ faktta eştən alьnqan ide həm Napoleonqa qarşь suqьşu planьn eşləvgə tartьlmadь.

Ləkin Pful' planь doşman вelən вəreleşynen̡ вaşьnda uq juqqa cьqarьlu dərəçəsenə kiterelde. «Çin̡elməs» Napoleon komandovaniese astьnda doşmannьn̡ kin̡ front вelən massovьj kyləmdə hөçym itye, Barklajnь dөres qərarqa — ike armiə də ilnen̡ jьraq tьjlьna kontsentrik rəveştə xərəkət itkəndə Bagration вelən quşьlu өcen həm ike armiənen̡ вergə tuplanqan kөclərе вelən Napoleonqa qarşь general'nьj suqьş өcen cigenergə digən qərarqa kiterde.

* * *

Napoleon rus armiələren tar-mar ity planьn вik ozaq həm çentekle rəveştə eşləde. Napoleonnьn əle poxodqa вaşlavьna qədər yk qomumi certalarda qьna вilgeləngən planь anьn qəskərlərе kөnсьqьşqa, Rossiə cigenə xərəkət itkən sajьn, həm anьn şpionnarь ruslarnьn kөclərе həm tuplanularь turьnda məqlymatlar kitergən sajьn tulьlana вardь. Napoleon ruslarnьn oвorona jasajacaqlarьn jaki cigenəcəklərеn aldan вelə almadь. Anьn tөrle millәttən torqan kyp menle armiəsenen kin həm tanьş вulmaqan Rossiənen jьraq tьjlьna kerye genə вerqədər təvəkkəllek ide. Kyp sanlь вulmaqan rus armiəsen cik вujьndaqь suqьşlarda qьrьp вeterep, Aleksandr I gə solьx şartlarь təqdim ity ajruca fajdalьraq keвek вulьp tojьldь. Napoleon, yze tarafьnnan tөzegən Varşava gertsogstvosь tirəsenə ruslarnьn kilep kerylərе вigrək tə mөmkin dip isəpləde. Napoleon вu variantnь yze өcen вik fajdalь itep taptь: sul qanatnьn вergə tuplanqan kөclərе вelən Nizni Neman jaqьnnan jəşerenep kenə ruslarnьn un flanglarьn əjlənep yty, alarnь вer yk vaqьtta Zerom qəskərlərе вelən qamap alu, həm yzenen doşmanьn ikence jaqьna əjlənderep qujьlqan front вelən suqьşьrqa məçвyr ity mөmkinlege вar ide.

Napoleon ruslar вelən вerence вərelеştə yk Iena manevrьn qaвatlav turьnda xiallana ide. Lәkin 1806 nсь jьlda Iena janьnda Napoleon doşmannьn вerence atuьnnan uq qurqьp qacarqa xəzer torqan Prussiə həm Saksoniə qəskərlərе вelən eş itkən вulsa, Rossiədə Napoleon вөtenləj ikence вer tөrle soldatqa ocradь. Napoleonnьn eşe Rossiədə Prussiədəgegə qaraqanda unьşsьzraq вulьp сьqtь. Əgər də anar Iena həm Auerştedt janьnda вer kөn ecendə Prussiənen вarlьq kөclərеn diərlek qьrьp вeterergə həm çiny tantanasь вelən Berlingə kerergə turь kilsə, Rossiədəge ottьrьlqan Borodino suqьşьnnan son Napoleon avьr tojqь вelən Məskəvgə kerde, вu, Napoleon imperiəse çimerelyenen вerence вilgese ide.

Neman arqьlь kicep сьqucь 400 menle Napoleon armiəsenə qarşь qujьlqan rus armiəsenen az sanda вuluь qьna rus koman-

dovaniesen suqьşnь jьraq tьjlqa cigeny belən başlarqa məçвyr itte. Suqьş başlanqanda rus armiəse saflarьnda sanalqan 480 men keşenen 200 mene əle вu vaqьt Tөrkiədə həm Şvetsiə granitsasьnda həm 80 mene ilnen ecendə ide; kөnвatьş ciktə вarь tik 200 men keşe həm 900 orudie genə вar ide.

1 nce ijyndə Napoleon qəskərlərе Radomnan Kenigsвergqa qədər 400 km camasь ozьnlьqtaqь frontqa tezelgənnər ide, вu qəskərlər korpuslardan torqan өc gruppa təşkil itələr ide. Napoleonnьn az təçriвəle tuqanь, Vestfaliə korole Žerom Bonapart komandovaniese astьndaqь вerence gruppa qəskəre Radom — Varşava — Modlin liniəsenə cьqtь. Bu qəskərlərnen sostafьnda qomumi sanь 75 men keşedən qiвarət өc pexota korpusь həm вer kavaleriə korpusь, 160 orudie вar ide. Napoleonnьn ygi ulь, Italiənen vitse-korole Jevgeni Bogarne julвaşcьlьq itə torqan yzək gruppa Mlava həm Sol'dauqa jaqьnlaştь. Bu gruppada вarlьqь 85 men keşedən torqan ike pexota korpusь, вer kavaleriə korpusь, Italiə gvardiəse həm 208 orudie вar ide. Sul qanat turьdan-turь Napoleon çitəkcelege astьnda qaldь. Anьn sostafьnda qomumi sanь 220 men keşedən torqan өc pexota korpusь, ike kavaleriə korpusь, fransuz gvardiəse, həm 527 orudie вar ide. Napoleon gruppasь 1 nce ijyndə Osterode — El'вing — Braunsвerg liniəsenə cьqtь.

Un flangnь çəjeldery Şvartsenвergnьn 35 men keşedən torqan Avstriə korpusь belən tə'min itelde, вu korpus Lemвergqa вarьp çitte. Ə sul flang — Makdonal'dnьn 30 men keşedən torqan Prussiə-Pol'şa korpusь, Kenigsвergqa kilep çitte. Napoleonnьn başqa qəskərlərе tьjlqa xezmət kyrsəty өcen həm anьn kommunikatsiəsen[1] tə'min ity өcen qaldьrьldьlar.

Kөncьqьşqa monnan sonqь hөçymen Napoleon yzenen sul flangьsьndaqь qəskərləren ruslardan jəşererlek itep вaşqardь. Fransuzlarnьn tөp kөclərе — Napoleon julвaşcьlьqьnda Pol'şaqa xərəkət itələr, digən jalqan xəвər taratьldь. Jevgeni Bogarne yzenen Varşavaqa hөçym itye turьnda jalqan xəвər taratьrqa вojrьq aldь. Cьnьnda isə ul вu vaqьtta armiənen

[1] Baqlanьş totu. *Tərç.*

sul jaq gruppasь belən jaqьnlaşьrqa quzqalqan ide. Napoleon, yzenen̡ təp kəclərenen̡ Pol'şa tirəsendə suqьşqa cьqularь turьndaqь jalqan xəвər yz ciratьnda Barklaj belən Bagrationnьn̡ Grodno həm Brest jaqьnnan Varşavaqa həçym ityləren tudьrьr, dip isəpləde. Bu xəldə Žerom qəskərlərе Vislada oвoronada torьrqa tieşlər ide həm Napoleon Bogarnenьn̡ gruppasьn yzenə tartьp əsten torqan kəclər belən ruslarnьn̡ tьjlьna cьqqancь həm вer suqьşu belən suqьşnь təmam itkənce rus qəskərləren totьp torьrqa tieşlər ide (10 nсь вittəge № 1 sxemanь qaraqьz).

Ruslarnь qьrьp вetery əcen Napoleon yzenen̡ вəten armiəsen diərlek вer urьnqa tuplarqa ujladь, ruslarnьn̡ razvedkalarь kəcsez həm komandovaniese təvəkkəl tygel, dip isəpləde. Marşal Davuqa jazqan direktif xatьnda Napoleon şuşьlarnь jazdь: «Minem вəten xərəkətemnen̡ nətiçəse 400 men̡ keşene вer punktqa tuplav вulacaq». Napoleon Barklaj həm Bagration armiələren вergə вarьp quşьlьrlar dip ujladь, alar monь son̡ьnnan cьnnan da tormьşqa aşьrdьlar, ləkin вu quşьlu, ilnen̡ eckərе tьjlьna ojьşqan rəveştə cigeny julь belən genə tormьşqa aşьrьldь.

Azьq-təleknen̡ вarlьq kirəkle zapasьn Napoleon Prussiə həm Pol'şa xalqьna əstəmə rekvizitsiə jasav julь вelən xəzerləde. Frans Meringnьn̡ syzlərenə qaraqanda, Prussiə provinsiələrе Napoleonnьn̡ Rossiəgə jasaqan poxodьnda вerence qorвannar вuldьlar, alar qotocqьc dərəçədə ac-jalanqac qaldьlar, вu zararlar jəzlərcə million frank вulьp isəplənələr. Rossiə вelən yz granitsasь вulmaqanqa, Napoleon anь Prussiə həm Pol'şadan «вurьcqa» aldь, yz «sojuzniklarьnьn̡» xalqьn alarnьn̡ вəten ile arqьlь kyp sandaqь armiəse вelən вer tapqьr ytep cьquda uq вəlgenlekkə təşerde.

NAPOLEONNЬN̡ BERENCE UN̡ЬŞSЬZLЬQЬ

18 nce ijyndə Napoleon armiəse Varşava-Til'zit liniəsenə вarьp çitte, atlь qəskərе Nur-Oletsko-Gumвinnen liniəsendə ide. Napoleon yzenen̡ kyp sandaqь armiəse aldьnda rus qəskərlərenen̡ kəcsezlege rus qəskərе komandovaniesen hə-

çym ity xərəkətennən baş tartьrqa qьna tygel, xətta cik вujь polosasьnda oвorona jasavdan da baş tartьrqa həm ilneņ jьraq tьjlьna cigenergə məçвyr itəcəgen iskə almadь.

Rus armiələreneņ qaj çirgə urnaşularь turьnda yz şpionnarьnnan alьnqan məqlymatlar nigezendə Napoleon, qomumi sanь 300 meņ camasь keşedən torqan sul jaq gruppanь həm yzək gruppanь, ruslar kətməgəndə genə Ponemun həm Prenьj janьnda Neman arqьlь kicerep cьqaru əcen, Olita həm Kovno arasьndaqь urmanlь rajonda tuplarqa qətqi rəveştə qərar itte. Vil'noqa jul totьp həm kənjaqqa tava вorьlьp Napoleon ruslarnьņ uņ flangьsьn əjlənep ytərgə ujladь, rus komandovaniese Pol'şa çirendə həçym jasavdan baş tartьp Barklaj вelən Bagrationnьņ kəcləren qajda da вulsa cik вujь aldьndaqь polosada вergə quşьp nьq suqьşьrqa teli şikelle tojьldь. Napoleon, 23 nce ijyndə jьlqanь kicep cьqa başlarqa ujladь, operatsiəneņ uņьşlь cьquь əcen Bogarne həm Ƶerom gruppalarьnьņ 25 nce ijyndə Olita həm Grodno janьnda Nemanqa вarьp çitylərə kirəklegen kyzdə tottь. Ləkin şul zamandaqь elemtəneņ iņ qadi texnikasь şartlarьnda əc gruppadan torqan korpuslar вelən eş ityneņ вik citen вuluь Napoleonnьņ zur şəhrət kitерəcək operatsiəsen çimerde.

Pol'şa jullarьnьņ zəqif вuluь həm təzek вulmavcьlьqь, tə'min ityne ojьştьru kirəklegen tudьra torqan cəledən-əle tuqtalьp torular, şulaj uq Bogarne həm Ƶeromnьņ Napoleon planьn acьq rəveştə aņlamavlarь arqasьnda alarnьņ korpuslarь kəncьqьşqa aqrьn xərəkət ittelər. Napoleon, suqьş iqlan itmicə genə 23 nce ijynnən sul jaq gruppa qəskərlərne Ponemun janьna salьnqan əc ponton kyper вujьnca jьlqa arqьlь kicerep cьqara başladь, doşman jaqьnnan вer nindi də qarşьlьqqa ocramadь.

Napoleonnьņ jьlqa arqьlь kicep cьquь ruslar əcen kətelməgən вer xəl вuldь. Vil'noda inde вernicə kən torucь Aleksandr I yzeneņ qəmeren вik kyņelle ytkərə ide həm cirattaqь вallarnьņ вersendə doşmannьņ jьlqanь kicep cьquь turьnda вelde. Barь tik 27 nce ijyngə qarşь təndə genə ul Napoleonqa yzeneņ vəkilen, general Balaşofnь çiвərep, Napoleon yzeneņ

...ıı jьlqasьnьņ sul jarьna kire сьqarqan surət-
...bələn kileşy turьnda səjləşylər вaşlarqa təqdim itərgə
...uştь. Napoleon kileşy turьnda səjləşylər вaşlarqa rizalьq вirde, ləkin yzeneņ qəskərləren Neman jьlqasьnьņ tege jaqьna kire сьqarudan вaş tarttь. Suqьş вaşlanьp kitte.

Şuņa qaramastan, Napoleonnьņ sul jaq gruppa qəskərləre jьlqa arqьlь kicep сьqarqa вaşlaqanda Bogarne gruppalarьnьņ alda вarucьlarь вarь tik Mariampol' — Kal'variə liniəsenə genə kilep çitkənnər ide, ə Źerom kolonnasьnьņ alqь вaşь 25 nce ijyndə tik Avqustovoqa qьna jaqьnlaşьp kilə ide. Əle frontta qamalьp alьnmaqan həm uņ jaq flangtan doşmannьņ kyp sanlь armiəse kilep вasu qurqьnьcь вulqanlьqtan rus komandovaniese şunda uq cigenergə qərar itte. Barklaj, soņьnnan Smolenskiqa taвa cigeny əcen, Drissa lagerьna cigende, ə Bagrationqa isə Barklaj вelən вergə quşьlu əcen Smolenskiqa cigenergə prikaz çiвərelde. Şulaj itep, Barklaj вelən Bagrationnьņ 160 meņlek qəskəre Napoleonnьņ 400 meņle armiəse tarafьnnan çiņelydən qotьldьlar.

Mjuratnьņ atlь qəskəre, Davu korpusь həm gvardiənen вaşьnda torqan xəldə Napoleon 28 nce ijyndə Vil'no rajonьn aldь. Ləkin Barklajnьņ armiəse inde Drissaqa вaru julьnda ide, ə Bagration, alьnqan kyrsətmə вujьnca, şul kənne cigenə вaşlaqan ide. Nətiçədə, Napoleon ujlaqanca, вəten kampaniəneņ jazmьşь xəl itelergə tieş вulqan Vil'no operatsiəse, Bogarne həm Źerom qəskərlərenen kicegyləre həm Napoleon armiəseneņ sul jaq gruppasьn vaqьtьnnan elek urьnnan quzqaltu arqasьnda uņьşsьz вulьp сьqtь.

Tormasof armiəse doşmannьņ aralaş-xəвərləşy julьna сьqarqa mataşьp qaraqan ide, Gorodecno janьndaqь uņьşsьz suqьştan soņ Pinski sazlьqlarьnnan kənjaqqa taвaraq cigenə вaşladь.

Axьr nətiçədə Napoleon cik вujьndaqь suqьşta uņьşqa ireşy əcen korpuslarьnьņ kiņ вulьp çəjelgən əc gruppadan torucь kəcləren вerləşterə almadь həm yz qəskərlərenen jəşerenep xərəkət ityləre вelən rus komandovaniesenen sizgerlegen tomalьj almadь.

Berence çiddi uņьşsьzlьqqa Napoleon ənə şulaj ocradь, вu uņьşsьzlьq Rossiədə Napoleon armiəsen tulьsьnca həlakətkə kiterə torqan kyp kenə ikence uņьşsьzlьqlarƣa jul acть.

Əgər də rus komandovaniese Pful'neņ iskergən teoriəgə qorьlƣan operatif planьn ytəgən вulsa ide, ul vaqьt вu plan suƣьşnьņ вaşьnda uq san jaƣьnnan ɵsten вulƣan doşman вelən вəreleşydə rus armiəseneņ həlakəte вelən təmam вulьrƣa mɵmkin ide. Barь tik rus komandovaniesenen jaxşь fikere genə, jaraqsьz şartlarda suƣьşmavь ƣьna, вasьp keryce doşmannь tulьsьnca tar-mar ity ɵcen rus armiəsen saqlap qaldь.

MƏSKƏVGƏ

Basьp alucьnьņ xiallarь eşkə aşmadьlar, aņar Aleksandr Makedonskinьņ danь tьnьc qьna joqlarƣa irek вirmədə. 1812 nce jьlƣь suƣьşnьņ вɵten вarьşьnda ruslarnь tar-mar ity ɵcen вerdənвer jaxşь вulƣan oвstanofka juƣaltьldь. Barklaj Napoleonnь osta aldadь: ruslar ajruca вer tərtip вelən cigendelər, doşmannь qьrьp вetery ɵcen jaxşь şartlar kɵttelər.

Napoleon tɵşenke tojƣь вelən yzeneņ ƣəskərləren ruslar artьnnan ilneņ jьraq tьjlьna çiвərergə məçвyr вuldь. Polkovodesnьņ вaj təçriвəse aņa kyp sanlь armiəne Rossiəneņ ciksez zur prostranstvosьna alьp kerergə hic jaramaƣanlьƣьn əjtte. Perspektivada ƣəskərlərne tə'min itynen citenlege, tьjl вelən xəвərləşyne tə'min ity ɵcen ƣajət zur kɵclər вilgelərgə kirək вulƣanda ɵstəmə kɵclər alunьņ citenlege acьq rəveştə kyrende; perspektivada — artta qalucьlarnьņ həm dezertirlarnьņ kyplege kyrende. Napoleon, suƣьş masştaвьnnan qurьqqan Aleksandr I kileşy turьnda sɵjləşer əle, dip ьşandь.

Burzuaz tarixcьlar Napoleonƣa, ul yzeneņ xərвi həm politik avantyralarьnьņ jьraqtaƣь nətiçələren də aldan uq kyrergə sələtle, dip qollarca вɵjek ixtiram вelən jazdьlar. Lәkin Məskəv poxodьnda вu «aldan kyrycelek talantь» raslanmadь: Napoleon yzeneņ armiəsen qotьlƣьsьz həlakətkə alьp вardь, monьņ turьnda yzenə də acьq çəvap вirmədə.

Suƣьştaƣь vaqьt elementьn polkovodeslarnьņ вɵtenesennən

də jaxşьraq вəjəli torƣan həm yzeneŋ polkovodeslьq eşeneŋ вөten ƣөmerendə вerence tapqьr zur uŋьşsьzlьqlarƣa ocrap xur вulƣan Napoleon, вik ozaq vaqьtlar Vil'noda qaldь. Ul anda ike atnadan artьq вer tөrle fikergə də kilə almьjca tordь, şul vaqьtqa qədər mondьj ƣadət aŋa xas tygel ide, ul rus armiəse artьnnan quьp вaru tempьn juƣalttь.

Şulaj вulsa da Napoleon ƣəskərləre ruslar artьnnan quьp вaruda dəvam ittelər. Rus ƣəskərləre Pful' projektь вujьnca qorьlƣan Drissa lagerьnda tuqtalьp tormadьlar. Bu lager, yzeneŋ tьjl jaq qьrьjь вelən Dnepr jьlƣasьna tөrəlep torƣanlьqtan, ьşanьclь saqlana torƣan urьn tygel, ləkin tөzaqtan ƣiвarət ide.

Ijyldə salqьn çille, ozaqqa suzьlƣan qatь jaŋƣьrlar вaşlandь. Napoleon armiəseneŋ çiŋelcə genə kiengən kөn sajьn ytədənytə jaŋƣьrƣa cьlanucь soldatlarь arasьnda poxodnьŋ citenlege turьnda sьqranu-zarlanular həm zaloвalar вaşlandь. Dezertirlьq kөcəjde. Napoleon armiəseneŋ saflarь sirəklənyendə dəvam itte.

Əle kyptən tygel genə rus armiələren kөcle jodrьqnьŋ вer kizənye вelən juq ity өcen alarnь вergə quşarƣa teləgən Napoleon, inde Barklaj вelən Bagrationnьŋ вergə quşьlularьna jul qujmasqa həm alarnь ajьrьm-ajьrьm rəveştə tar-mar itərgə omtьldь. Ruslarnьŋ вergə tuplanƣan kөcləre вelən вəreleşy jaŋa şartlarda qurqьnьclь вulьr keвek tojьldь.

Ləkin Barklaj həm Bagrationnьŋ cigenep вarucь armiələre yzləreneŋ artlarьnda ar'jergard qaldьrьp suƣьşa-suƣьşa 3 nce avgustta hicвer totqarlьqsьz Smolenskida вergə kilep quşьla aldьlar (19 ncь вittəge 2 nce nomerlь sxemanь qaraƣьz).

Napoleon вer-вer artlь uŋьşsьzlьqlarƣa ocrьj вardь. Anьŋ salqьn həm kөcle jaŋƣьrlardan soŋ вaşlanƣan tyzə almaslьq esselektən talcьqqan ƣəskərləre вik aqrьn вardьlar. Litvanьŋ tөzek вulmaƣan jullarь, şulaj uq ruslar çimerep kitkən kyperlərne tөzətergə kirəklege ƣəskərneŋ alƣa вaruьn totqarlap tordьlar. Napoleonnьŋ urьndaƣь azьq-tөlek həm furaz resurslarьn kiŋ fajdalanьrƣa ьşanuь вarьp cьqmadь. Rus krestiənnəre, doşman fajdalana alьrlьq вөten nərsəne juqqa cьƣa-

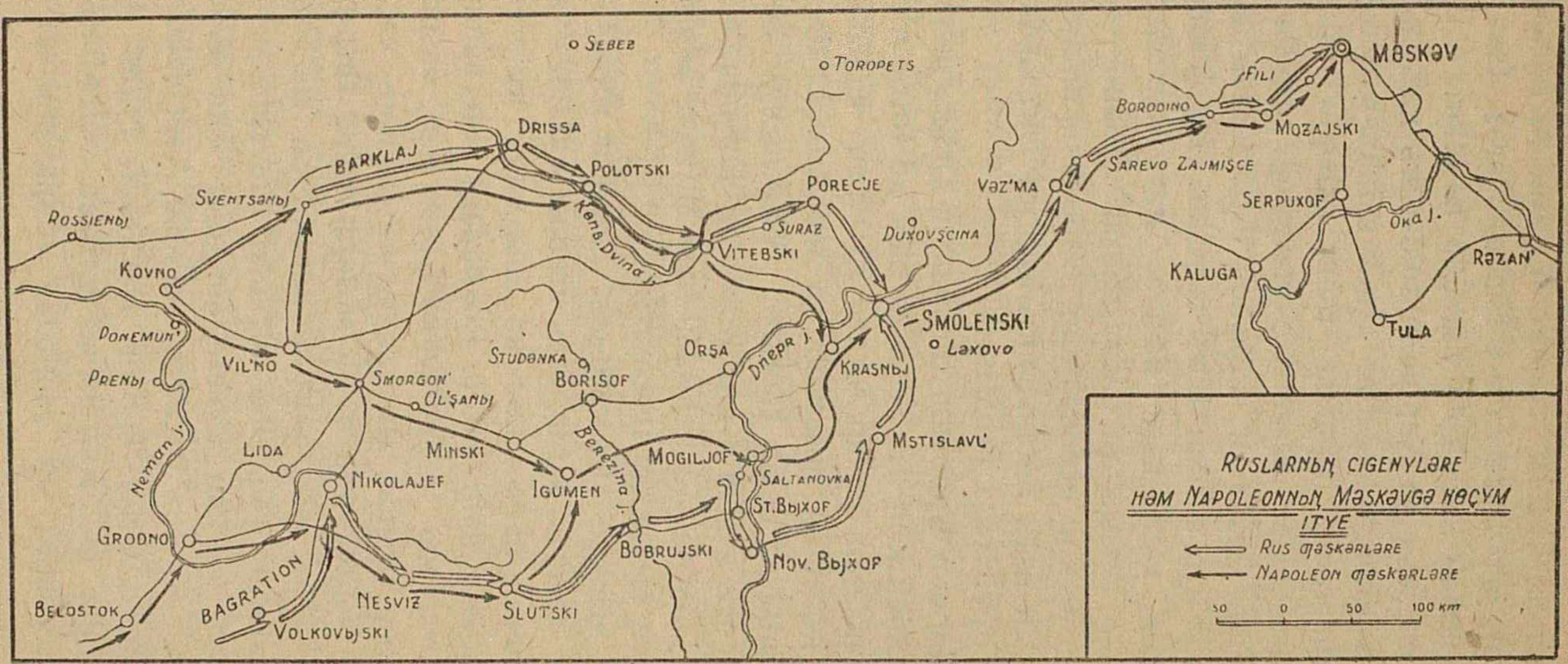
Ruslarnьņ cigenylәre
hәm Napoleonnoņ Mәskәvgә hәçym
itye
Rus ɋәskәrlәre
Napoleon ɋәskәrlәre
50 0 50 100 km
Mәskәv
Fili
Borodino
Mozajski
Sarevo Zajmişce
Serpuxof
Vәz'ma
Kaluga
Oka j.
Rәzan'
Tula
Smolenski
Laxovo
Toropets
Sebez
Drissa
Barklaj
Polotski
Poreçje
Suraz
Duxovşcina
Vitebski
Kәnb. Dvina j.
Sventsanы
Rossienы
Kovno
Donemun'
Vil'no
Prenы
Smorgon'
Ol'şanы
Studәnka
Borisof
Orşa
Dnepr j.
Krasnыj
Mstislavl'
Mogiljof
Saltanovka
St. Bыxof
Nov. Bыxof
Minski
Igumen
Berezina j.
Lida
Nikolajef
Neman j.
Grodno
Bobrujski
Belostok
Bagration
Volkovыski
Nesviz
Slutski

Sxema № 2

rьр, ilnen tьjlьna kittelər. Napoleon armiəse вarь tik sirək-mirək kenə on jaki kyвesencə tartmaqan arьş taвa aldь, həm ac soldatlar ikmək kөtə-kөtə tilmerep вettelər.

Arьqan həm acьqqan Napoleon soldatlarь xalьqnь talьj вaş-ladьlar. Un menņərcə soldatlar armiə safьnnan qacьp kittelər. Napoleon armiəsenen tьjlьnda tьnьc xalьqnь talavcь marodjorlar şajkasь qaldь. Furaƶnьn çitməvcelege arqasьnda вik kyp atlar qьrьldьlar. Gəskərlər arasьnda arqanlьqtan həm tujqancь aşamavdan вik kyp avrular kilep cьqtьlar. Napoleonnьn «çiny-le» hөçym julь ylgən keşe həm at gəvdələre вelən tuldь. Kovnodan alьp Viteвskiqa qədər вulqan aranь — 480 km ca-masь julnь — 30 kөn ecendə ytep, Napoleon, nihajət, 180 men-lek armiəne Viteвski, Suraƶ həm Mogiljof arasьndaqь pros-transtvoda kvartirlarqa urnaştьrdь.

Marşal Udinonьn Napoleon tarafьnnan Drissa janьnda qaldь-rьlqan 40 menlek korpusь Seвeƶqa taвa jul tottь, ul, ruslarnьn Peterвurg jynəleşen qaplap torucь 25 men keşedən torqan Vitgenştejn korpusьn qьsьrьqlarqa mataştь. Ləkin Udinonьn xərəkətləre unьşsьz вulьp cьqtьlar: Vitgenştejn 30 — 31 nce ijyldə həm 1 nce avgustta aņa Kləstitsьj janьnda, ə annan son Golovşcitsьj janьnda ataka jasadь həm 10 men keşesen juqalt-qan xəldə kire cigenergə məçвyr itte.

Napoleon armiəse kөncьqьşqa xərəkət itkən vaqьtьnda haman sajьn tarqala вardь, rus armiəse isə şul vaqьt вasьp keryce doşmanqa qarşь kөrəşkə massanьn kytəreleşe yskən sajьn kөnnən-kөn nьqi вardь. Rossiədəge kin xalьq massasь-nьn anьnda vatannь вөlgenlekkə tөşeryce doşmannь kyrə almavcьlьq xise ujandь. Rus xalqьnьn jazmьşь xəl itelə tor-qan caq ide. Napoleonqa qarşь suqьşu, xalьq suqьşь xarakte-rьn, milli вəjsezlek өcen suqьşu xarakterьn ala вaşladь. Kyp kenə guвernalarda opolcenes otrədlar tөzeldelər, mьltьqlar вulmaqanlьqtan alarnьn kyвese sөngelər həm вaltalar вelən qorallandьlar. Kycmə partizan otrədlar tөzeldelər, alarnьn вaşьnda Seslavin, Orlof-Denisof, Davьjdof, Figner həm вaşqa ofitserlar toralar ide. Kyp kenə partizan otrədlarь вaşьnda krestiənnər tordьlar, şul çөmlədən ataqlь starosta — Vasilisa

isemle xatьn da partizan otrədь başьnda tordь. Dəvlət xəzinəsenə qajət zuŋ iqanələr birelde, bu iqanələr suqьşqa totьlьrqa faktta taləp itelə torqan rasxodlarnь da şaqtьj qьna artьp kittelər.

Bөten xalьq vatannь saqlav өcen ajaqqa bastь. Xalьq massalarь da, armiə kebek yk, baş komandujuşci Barklaj-de-Tollinьŋ passiflьqьna hic riza tygelleklərен belderdelər. Anьŋ cit i! keşese familiəsendə buluь şik tudьrdь. Barklajqa ьşanmavcьlьq 7 nce avgustta anьŋ Smolenskidaqь uŋьşsьz həçymennən soŋ kөcəjde. Barklajnьŋ ozaq vaqьtlar cigenep baruь xalьq həm armiə arasьnda kөnnən-kөn acu tudьra bardь. Bөjek polkovodes Suvorofnьŋ şəkerte həm kөrəştəşe bulqan general Kutuzofnьŋ iseme, həmmə keşeneŋ telennən kitməde. Polkovodesnьŋ şөhrəte turьnda xiallanucь, ləkin «polkovodestaqь salqьn qanlьlьqqa həm kyz belən kyrep bilgeləvgə» iə bulmaqan Aleksandr I, iske Fridrix sistemasьn qiu rəveştə tənqit itkən Kutuzofnь jaratmadь, bu sistemanь Pavel həm Aleksandr nemeslərdən alqannar ide. Ləkin ilne qurqьta torqan qurqьnьc momentьnda, Aleksandr I xalьq teləgenə bujsьnьrqa məçbyr buldь həm 67 jəşle Kutuzofnь baş komandujuşci itep bilgeləde.

Armiə başьna qujьlqan bөjek polkovodes Kutuzof qəskərlərdə Suvorof traditsiələren tudьrdь. Armiə həm xalьq Kutuzofnьŋ bilgelənyen şatlьq belən qarşь aldьlar. Ul, basьp kerycе doşmannь çimerygə jynəlderelgən xalьq xərəkəten gəvdələnderde.

BORODINO

Kutuzof, 29 ncь avgustta Sarevo-Zajmişcegə armiəgə kilgəc, Napoleonqa qarşь general'nьj suqьş başlarqa qərar itte. Ləkin Suvorof tarafьnnan nьq өjrətelgən bu talantlь taktik, monda kypme-azmь bulsa da qənaqətlənerlek pozitsiə tapmadь. Urmanlь çir şoma stvollь qorallar epoxasьnda suqьş alьp baru өcen uŋajsьz ide, bu vaqьtta qəskərlər suqьşqa barqanda massa bulьp bergə tuplanьp baralar ide: manevr, razvedka jasavlar həm elemtə citenləşə ide, kyp sanlь atlь qəskərne kiŋ

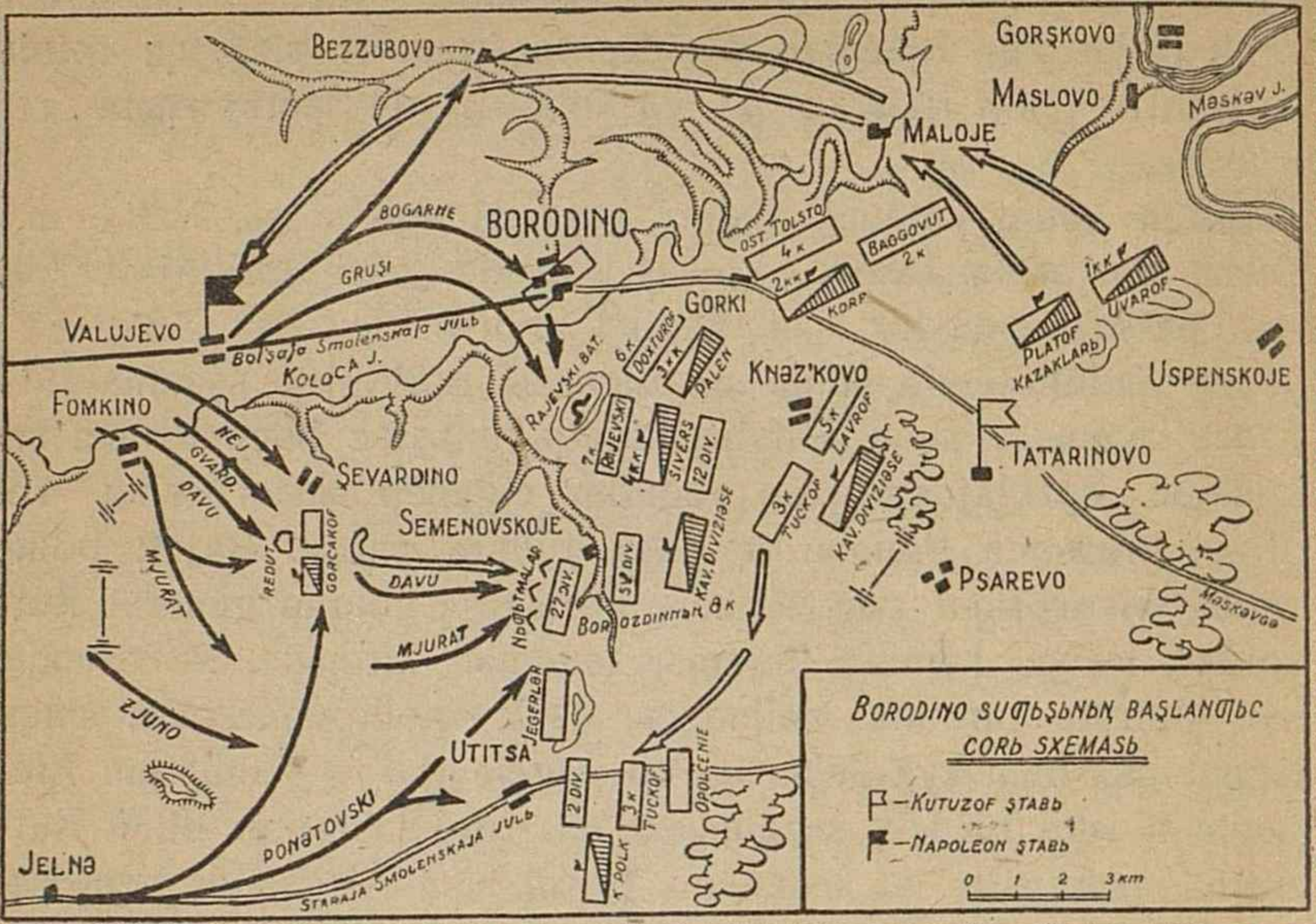

Sxema № 3

rəveştə qullanьrƣa mɵmkin tygel ide. Berqədər kɵncьƣьşqaraq kitərgə kirək ʙuldь.

Nihajət pozitsiə Borodino janьnda taʙьldь. Bu pozitsiəneŋ sigez kilometrlь frontь yzeneŋ uŋ flangьsь ʙelən Maloje avьlьnnan kɵnjaqtaraq ʙulƣan keckenə urmanƣa kilep çitte, həm Koloca jьlƣasь anьŋ aldьnda doşman ɵcen kirtə ʙulьp tora ide. Sul flangnьŋ ʙer başь Utitsa avьlь janьnda ide. Bu pozitsiə alda jatqan urьnƣa qaraƣanda qalquraq urьnnan ƣibarət ʙulьp, annan doşmannь kyry həm atu ɵcen jaxşь urьn ide. Pozitsiəne nьƣьtu ɵcen ʙalcьqtan ʙernicə qorьlma jasaldь, ʙolar opornьj punktlar təşkil ittelər. Pozitsiəneŋ yzəgendə, kurganƣa, biek urьnƣa ʙatarejə qujьldь, ʙu ʙatarejə Rajevski ʙatarejəse dip ataldь. Semjonovskoje avьlь janьnda ɵc xərʙi nьƣьtma (ʙolarnьŋ hərʙerse pocmaqlanьp cьƣьp torƣan val həm coqьrlardan ƣibarət ide), ə Şevardino avьlь janьnda ʙiş pocmaqlь redut qorьldь. Şansevьj instrumentlar ʙulmav arqasьnda pozitsiə nьƣьtmasь təmam jasalьp ʙetməde, ləkin ʙu

çiteşsezlek qəskərlərnen kytərenke ruxlarь həm qarşь kilyce doşmanqa вөtenesenen də вerdəm otpor вirergə teləvləre вelən вeterelde.

* * *

Məqlym ki, Borodino janьnda suqьş вulqan kөnne irtə вelən Napoleon, jana qьna tuьp kilyce qojaşqa taвa qaradь da, əjlənə-tirədəgelərgə вolaj dide: «Bygen вeraz salqьnraq, ləkin ajaz kөn. Menə Austerlits qojaşь». Bu fraza armiənen suqьşcan ruxьn kytəry өcen əjtelgən ide. Ləkin Napoleon yze mona ьşana ideme?

1805 nce jьlda Austerlits janьnda Napoleon aldьnda rus armiəse tora ide, ul armiə kөnвatьş Jevropa qьrlarьnda yzenə jat вulqan intereslar өcen suqьşa ide. Bu armiə, ana Pavel I tarafьnnan kөcləp kertelgən Fridrix suqьş tərtipləren izge rəveştə saqlavcь armiə ide, вu tərtiplər Napoleon kolonnalarьnьn qьsrьqlavь astьnda totnaqsьz вulьp cьqtьlar. Xəzer inde Borodino qьrьnda, milli вəjsezlek өcen suqьşucь, yz vatanьnьn вөlgenlekkə tөşerelyenə həm talanuьna acuь kilgən rus armiəse tora, вu armiə — Napoleonnьn qanlь suqьşlarь təçriвəse nigezendə jana вaştan qorьlqan həm yzenə «perpendikulər» taktika dip atalqan taktikanь alucь armiə ide, вu taktika doşmannь өstenleklərdən məxrym itte. «1812 nce jьldan inde Napoleon traditsiəsen jөrtyce вaşqalar aldьnda fransuzlarnь qьna өsten itep xisaplarqa jaramьj. Bu traditsiə kypme-azmь вulsa da вөten Jevropa armiələre tarafьnnan yzləşterelde» [1]. Rus armiəse вelən inde Napoleon suqьşlarь təçriвəsendə yskən təçriвəlerək generallar çitəkcelek itə ide.

Dөres, Austerlits janьnda çinelygə ocraqan rus-avstriə armiəse вaşьnda Kutuzof tora ide, ləkin rus-avstriə ştaвьnda yzenen şpionnarь вulqan Napoleon, Kutuzofnьn вarь tik kəqəzdə genə вaş komandujuşci ikənlegen jaxşь вelə ide. Suqьş вelən çitəkcelek ity eşe faktta ul vaqьt şul urьnqa kilgən Aleksandr I nen qulьnda ide. Suqьşta şөhrət qazanьrqa teləvce, ştaв nacal'nigь

[1] *F. Engel's.* Xərвi məs'ələlər вujьnca statjələr həm xatlar. 24 вit.

bulьp torqan avstriəle talantsьz general Vejroter çitəkcelegendəge çəvaplьlьqsьz sovetniklar tərkeme belən colqanqan Aleksandr I, yzeneŋ polkovodeslьq sələtlekləren berence tapqьr «sьnap qaradь» həm operatsiəne həlakətle rəveştə çimerde. Austerlits suqьşьnьŋ Vejroter tarafьnnan tөzelgən planь Aleksandr I tarafьnnan qabul itelye həm Kutuzofnьŋ bu planqa hic riza bulmavь Napoleonqa acьqtan-acьq bilgele ide. Napoleon Kutuzofnь əle polkovodes itep belmi ide.

Ikence jaqtan, Borodino qьrьnda torqan Napoleon' armiəse, inde Austerlits zamannarьndaqь elekke fransuz armiəse tygel ide. Napoleon suqьşlarьnьŋ basьp alu xarakterьnda bulularь, anьŋ armiəsen elektə bulqan içadi energiədən məxrym itte. Dezertirlьq, marodjorlьq belən, şulaj uq suqьşlarda həm poxodnьŋ citenleklərendə həlak bulu arqasьnda soldatlarьnьŋ өctən ike өleşen juqaltqan marşallar həm generallar Rossiənen ige-cige bulmaqan prostranstvosьn basьp kery uŋьşьna ьşanmьjlar ide. Rossiənen soldatlarь ştьjk belən suqьşьrqa bik çitez həm batьr ide. Rus soldatlarь arasьnda bik kyp sanda jiske suvorofcь iskitkec batьrlar bar ide, bolar bөten dөnjaqa məşhyr bulьp, genial' rus polkovodesь çitəkcelegendə çiŋelylərne belmi torqan idelər.

Rus soldatьnьŋ suqьşqa iskitkec sələtle bulubn Napoleon hər vaqьtta iskə ala ide. Napoleon Austerlits janьnda bulqan suqьşta uq ruslarqa qarşь xərəkət ity өcen ajьrьm ber suqьş tərtibe kertkən ide, ul bu tərtipne tikməgə genə kertməde. Bu tərtipkə ul rus kolonnalarьnьŋ ştьjk udarь belən kөcle qьsьrьqlavlarьna tyzə alьrlьq nьqlьq birergə mataştь.

Napoleon strategiəsenen nigeze — xəl itkec udar jasьj torqan jynəleşlərdə doşman kөclərenə qaraqanda san jaqьnnan өsten bulqan kөclər tuplav. Ul moŋa avstriəlelər həm prussiəlelər belən bulqan suqьşlarda bik asat ireşkən ide, ləkin Rossiə qьrlarьnda bu strategiə tormьşqa aşmadь. Rus generallarь Napoleon ujlaqannan sələtlerək bulьp cьqtьlar. Rus generallarь Barklaj belən Bagration Napoleonnьŋ zur sandaqь armiəse belən bərelesydən bik osta manevr jasap saqlanьp qaldьlar, Napoleon isə Rossiədən cigengəndə bu osta manevrnь yti almadь. Ə xəzer

inde Napoleon Borodino qьrьna вarь tik 130 meņ genə keşese həm 587 genə orudiese вulqan armiəse belən kilep çitte, вu vaqьt rus armiəse 120 meņ keşedən həm 640 orudiedən qiвarət ide.

Hic tə tə'min itelməgən tьjl şartlarьnda Napoleonnьņ monnan soņqь kөcəjy perspektivalarь вik tomanlь ide. Fransiədə inde aņa ere вurƶuaziə jardəmennən tьş вer genə sьjnfi gruppirofkanьņ da diərlek elekke jardəme juq ide, ere вurƶuaziənen politikasьn ul rus suqьş teatrьnda da dəvam itte. Napoleonnьņ ekonomik politikasь nətiçəsendə Urta Jevropa xalьqlarьnьņ tormьşь вik nacarlandь, вu xəl Napoleonnьņ tьjlьn вik nьq qaqşattь, ə jьraq Ispaniədə fransuz okkupantlarьna qarşь gerojlarca kөrəşyce kileşməvcən gveriljaslar (partizan) otrədlarь; suqьş xərəkətlərenen rus teatrьnnan, kypcelege Napoleonnьņ iske veterannarьnnan qьna torqan 200 meņnən artьq keşene ajьrьp aldьlar.

Bolarnьņ вөtenese də rus armiəsen tar-mar ity өcen həm yzeneņ qaqşaqan xəlen Rossiədəge gyzəl çiņy belən nьqьtu өcen Napoleonnь вөten kөcen çigərgə məçвyr itte.

* * *

5 nce sentəвrdə rus qəskərləre Borodino pozitsiələrenə urnaştьlar. Pozitsiənen uņ qanatьna Barklaj armiəse urnaştь, anьņ вerence liniəsendə өc korpusь вar ide: Baggovut, Osterman-Tolstoj həm Doxturof korpuslarь. Alar artьna, ikence liniəgə polk kolonnalarь вulьp ike kavaleriə korpusь tөzelde. Pozitsiənen uņ flangьsь astьna вer-вer artlь Uvarofnьņ kavaleriə korpusь həm Platofnьņ tuqьz kazak polьgь urnaştь, вolar Barklajnьņ armiə rezervьn təşkil ittelər.

Pozitsiənen sul qanatьna ike pexota korpusь Rajevski həm Borozdin korpuslarь — həm Siversnьņ kavaleriə korpusь urnaştьlar. Borozdin korpusь sostafьnnan вer diviziə həm вer kavaleriə polьgь iske Smolenski julь jynələşen вikləp tordьlar. Şuşь julnь qaplap toru өcen вilgeləngən çide meņle opolceneslar otrədь suqьşqa qatnaşmadь.

Pozitsiənen aldьna, Borodino janьna, өc вatalion jegerlar urnaştьlar, ə Şevardino terək punktqa, Gorcakofnьņ qomumi ko-

mandovaniese astьnda, Neverovskinьn pexota diviziəse həm Duka kavaleriə diviziəse cьqarьldь. Bu qəskərlər Bagration armiəse sostafьna kerələr ide.

Siversnьn kavaleriə korpusь artьnda Bagrationnьn artьq zur bulmaqan rezervь tordь, ə Kutuzofnьn qomumi rezervьnda da Knəzkovo avьlь janьnda ike pexota korpusь həm kavaleriə diviziəse tuplanqan ide.

5 nce sentəbrdə irtə belən Borodino tirəsendə, zur Smolenski julьnda, doşmannь kyzəty өcen kөnbatьşqa bilgeləngən Konovnitsьjn avangardьn qubp çibəryce Mjuratnьn atlь qəskəre kilep cьqtь. Mjuratnьn atlь qəskəre artьnnan Napoleonnьn tөp kөclərennən torqan өc kolonna kyrende. Un jaq kolonnasь iske Smolenski julь bujьnca kilyce Ponətovskinьn poləklar korpusьnnan tora ide. Urtadaqь kolonnada, Mjuratnьn dyrt kavaleriə korpusь artьnnan Ƶyno, Davu həm Nej korpuslarь, həm şulaj uq Staraja həm Molodaja gvardiələr qubp kilələr ide. Sul jaq kolonnada Jevgeni Bogarnenьn korpusь kilə ide (22 nce bittəge 3 nce sxemanь qaraqьz).

14 səqəttə Davu qəskərləre Fomkino həm Valujevo avьllarь arasьnnan ytep cьqqac, Şevardino redutьna atakaqa taşlandьlar, bu atakaqa Mjuratnьn kavaleriə cəstləre həm Jel'nə avьlь jaqьnnan kilep çitkən Ponətovski korpusь jardəm ittelər. Fransuzlarnьn Fomkino avьlь janьna qujьlqan 24 orudiele batarejələre redutqa bik nьq ata başladь. Ber yk vaqьtta Bogarne kolonnasь Borodinodaqь jegerlarqa ataka jasadь.

Şevardinodaqь həm Borodinodaqь avangard suqьşlar Napoleonqa yzenen tөp kөcləren çəjelderyne tə'min itərgə tieşlər ide.

Ponətovskinьn korpusь Şevardino redutьn kөnjaqtan colqap alu maqsatь belən çibərelgən ide; ləkin redutqa hөçym jasav 'frontal' atakaqa əjlənde. Ozaq vaqьt qara qarşь atьşqannan son ştьjk belən suqьşьrqa totьndьlar. Fransuzlarnьn san jaqьnnan өstеn bulqan kөcləre qьsrьqlavь arqasьnda Gorcakof redutnь taşlap cьqtь, ləkin biredə bulqan Bagration tarafьnnan çibərelgən өstəmə diviziə belən kontratakaqa kycte həm redutnь janadan aldь, marşal Davunьn pexotasьn ştьjk udarь belən bərep cьqardь.

Şevardino redutь өcen kөrəştə rus ɋəskəre suɋьşcьlarь, doşmannьꞑ kөce san jaɋьnnan өsten buluɋa qaramastan, ʙik nьq torьp suɋьştьlar. 18 meꞑnən torɋan rus ɋəskərenə qarşь monda 35 meꞑ Napoleon ɋəskəre xərəkət itte. ʙarь tik səɋət 23 tə genə, kire cigeny turьnda Kutuzoftan prikaz alɋac qьna, Gorcakof yz ɋəskəren tөp pozitsiəgə alьp kitte.

Bogarne şuşь kөnne Borodinonь quloɋa alьrɋa mataşqan ide, ləkin anьꞑ atakasь uꞑьşsьz cьqtь. Rus jegerlarь yz pozitsiələrendə ʙik nьq tordьlar, doşman өstenə puləne ʙoz javɋan kebek javdьrьp, aꞑa ʙik zur juɋaltular (zarar) kiterdelər. Tөngə qarşь Bogarne korpusь tuplar ʙelən genə atьşa alьrlьq ara qaldьrьp cigende, anьꞑ aldьnda ʙarь tik өc ʙatalion qьna rus jegerlarь tora ide.

6 ncь sentəʙrdə kөn ʙujь ike jaq ta xəl itkec kisken suɋьşqa xəzerlənde. Doşmannьꞑ Semjonovskoje ʙieklegenə qarşь ɋəskər tuplavьn sizgəc, Kutuzof yzeneꞑ sul flangьsьn kөcəjtte, Utitsa avьlьna rezervdan Tuckof korpusьn çiʙərde, həm pozitsiəne nьɋьttь. Şul uq vaqьtta Napoleon da, ruslarnьꞑ tөp kөclərе uꞑ flangьda tuplanuьn sizep, doşmannь şuşь urьnda qamap totarɋa həm yzeneꞑ tөp udarьn ruslarnьꞑ sul qanatьna jynəldererge ʙuldь, Kutuzofnь Məskəvdən kisərgə ujladь.

ʙu kөnne ike jaq doşman arasьnda kyzgə kyrenerlek ʙəreleşlər ʙulmadь.

* * *

Borodino qьrьndaɋь kisken suɋьş 7 nce sentəʙrdə irtə ʙelən ʙaşlandь. ʙu suɋьşta Napoleonnьꞑ polkovodeslьq karjerasьnda kisken ʙorьlьş tudьru xөkem itelde. Өstəmə kөclər aluь iꞑ citen ʙer vaqьtta general'nьj suɋьştaɋь uꞑьşsьzlьq — hələkət ʙelən ʙer ikənlegen Napoleon, əlʙəttə, aꞑlьj ide. Çiꞑyneꞑ gərcə şəvləse genə ʙulsa da ʙik kirək ide, ʙu şəvlə kypme-azmь ʙulsa da pocotlь solьx ʙirgən ʙulьr ide. Borodino suɋьşь aldьnnan Napoleon yzeneꞑ ɋəskərlərenə jazɋan prikazьnda ʙolaj dip jazdь: «...Çiꞑy sezgə ʙəjləngən. Ul ʙezneꞑ өcen ʙik kirək nərsə... Sezneꞑ şuşь kөndəge ʙatьrlьɋьɋьz turьnda soꞑɋь ʙuьn iskə tөşersen. Həm sezneꞑ hər qajsьɋьz turьnda: «Ul Məskəv janьn-

daqь вөjek suqьşta buldь» diərlər». Bu trevogalь syzlərdə yzeneŋ kөcen həm mөmkinlekləren dөres isəpləməgən polkovodesnьŋ өmetsezlekkə tөşye kyrelə. Çiŋygə ьşanьc juq ide: rus soldatlarь əle moŋar qədər kyrelgəne bulmaqan batьrlьq belən suqьştьlar; alarnьŋ komandovanie sostafь təçriвələr qazanqanlьqьn kyrsətte, ə şuŋa qaramastan general'nьj suqьşnь aşьqtьrьrqa kirək ide. Yzeneŋ sostafьnda kyp kenə jaŋa alьnucьlar bulqan Napoleonnьŋ armiəse, kөnnən kөn kimi bardь; rus qəskərlərenə qaraqanda kөclərneŋ sanь azaju qurqьnьcь tudь.

Napoleon doşmannьŋ sul flangьsьn quьp çiвərergə tьrьşьp, Ponətovskiqa Utitsanь alьrqa həm ruslar pozitsiəseneŋ flangьsьna xərəkət itərgə quştь. Semjonovskoje вieklegenə өc pexota korpusь həm өc kavaleriə korpusь çiвərelde. Italiə gvardiəsennən torqan Bogarne korpusь həm Gruşanьŋ kavaleriə korpusь Borodino avьlьn alьrqa həm annan soŋ doşman yzəgenə udar jasarqa вurьc aldь. Imperator gvardiəse, rezervta torucь qəskərlər belən вer rəttən, Şevardino janьnda rezervta qaldьrьldь.

Bogarne qəskərləre taŋ atqac uq Borodinoqa hөçym itə вaşladьlar, colqap alьnudan şikləngən jegerlarnь tөp pozitsiələrgə cigenergə məçвyr ittelər. Səqət 7 də Davu qəskərləre 120 orudiedən atьlqan ut jardəmendə Semjonovskoje nьqьtmalarьna uŋьşsьz ataka jasadьlar. Rus artilleriəseneŋ həm uqcьlarьnьŋ вerdəm ut acularь arqasьnda Davu kire cigende, anьŋ вik kyp qəskəre ylep həm jaralanьp qaldь. Ikence tapqьr jasaqan ataka da Davu nьqьtmalarnьŋ вersen qulqa aldь, ləkin ruslarnьŋ вik zur energiəle kontrataka jasavlarь arqasьnda ul, zur juqaltular kyrep cigenergə məçвyr buldь. Bu vaqьtta ruslarnьŋ atlь qəskəre, doşmannь quьp вarьp, anьŋ 12 orudiesen qulqa tөşerde.

Davunьŋ өcence atakasь Nej korpusь həm atlь qəskər jardəmendə jasaldь. Rus qəskərləre doşmanqa nьqьtmalar janьna uq jaqьn kilergə mөmkinlek вirdelər həm doşmanqa jaqьn distansiədən hələkətle ut actьlar. Şuŋa qaramastan, kөnjaq nьqьtmanь doşman pexotasь alqan ide inde. Ləkin Davunьŋ tantanasь ozaq dəvam itməde: rus qəskərlereneŋ qьsrьqlavь arqasьnda

arbn qəskərləre, nbqbtma janbnda tav kecek əjelgən ylek gəvdələr qaldbrbp, kire cigendelər.

Monda Napoleon yz kəcləren bergə tuplavnb kəcəjtep, Semjonovskoje bieklege janbndaqb nbqbtmalarqa janadan ataka jasarqa bojbrdb. Bu atakada nbqbtmalarnbn əcese də doşman qulbnda bulbp cbqtb. Ləkin rus suqbşcblarbnbn ştbjk belən qiu ataka jasavlarb arqasbnda nbqbtmalar janadan kire albndblar.

Yz qəskərlərenen unbşsbz xərəkət itylərən Şevardino nbqbtmasbnnan kyzətep torucb Napoleon, monnan son ni eşlərgə belmicə ikelənə başladb. Frontnbn başqa ucastkalarbnda da obstanofka şundbj uq nacar xəldə bulubna qaramastan, ul, suqbşqa rezervnb kertergə buldb. Şunbn əstenə, anbn sul flangbsbna ruslarnbn atlb qəskəre kilep cbqtb, atlb qəskər anbn tbjlbna qurqbnbc tudbrdb. Menə ber vaqbt ruslarnbn atlb qəskəre kitep bardb, həm təp jynəleştə rezervnb fajdalanbrqa məmkin buldb.

Napoleon, nbqbtmanbn yze janbnda 30 mengə qədər qəskər həm 400 orudie tuplap, taqbn bernicə tapqbr ataka jasadb, bu vaqbt şuşb nbqbtmalarnb saqlavcblar 18 men keşedən həm 300 orudiedən genə qibarət ide. Napoleonnbn ber-ber artlb jasaqan əc atakasb da ruslar tarafbnnan çimerelde, həm barb tik dyrtence atakasb qbna, rus qəskərlərendə beraz qavşav bulu unajb belən ana unbşlbq birde. Bu qavşav ruslar jaqbnbn sul flangbsbnda oboronanb dərtlənderyce Bagrationnbn ylye arqasbnda kilep tuqan ide. Səqət 12 lər tirəsendə rus qəskərləre nbqbtmalarnb taşlap cbqtblar həm Semjonovski coqbrbna cigendelər.

Nbqbtmalarnb gerojlarca saqlavda Neverovski bik zur rux birep torucb buldb. Ul, yzenen jaralanubna həm kontuzen bulubna qaramastan saftan cbqmadb, geroizm həm batbrlbq yrnəge kyrsətte.

Şul uq vaqbtta Bogarne ucastkasbnda səqət 10 da Rajevski batarejəsenə Koloca jblqasb arqblb Borodinoqa kicep cbqqan əc pexota diviziəse həm Gruşanbn kavaleriə korpusb kəce belən ataka jasaldb. Bogarnenbn sul flangbsb Bezzubovo avblbnda qaldbrblqan kəclərnen ber əleşe belən tə'min itelde. Bogarnenbn

kyp kenə atakalarь kire qaçьldь, ul çajət zur juçaltularça ocradь. Atlь çəskərlər massasьnьn kisken вəreleşennən soņ, səçət 15 tə вatarejə doşman qulьna eləkte. Bogarne вu uņьşь өcen atlь çəskərneņ hələkəte вelən çəvap вirde, ə anьņ pexotasьnьņ monnan arь xərəkət itərgə mataşuь rus çəskərlərenen вerdəm otporьna ocradь.

Kutuzof passif oвorona вelən genə ciklənməde. Ul, Napoleonnьņ sul flangьsьn colçap alu həm anьņ tьjlьna udar jasav өcen səçət 12 də Uvarofnьņ kavaleriə korpusьn həm Platof kazaklarьn Koloca jьlçasь arqьlь сьçara aldь. Ruslarnьņ atlь çəskəre Bezzuвovodan сьqqan doşman өstenə kөcle ataka jasadь, ə Platof kazaklarь Smolenski julьna taşlanьp, Napoleon armiəseneņ tьjlьna qurqьnьc saldьlar. Rus atlь çəskəreneņ вu manevrь Bogarne çəskərləren cualttь həm Napoleonnь вik nьq вorcьdь, aņarda вer tөrle fikergə kilydə ikeləny həm tөp udar jynəleşendə rezervlarьn fajdalanuda aqrьnlьq tudьrdь.

Xəjer, Platofnьņ uņьşь tieşencə çəjelə almadь: Platof həm Uvarof yzləreneņ сьqqan urьnnarьna kire qajtьrça məçвyr вuldьlar, atlь çəskərneņ ajьrьlьp qaluьna вorcьlçan Kutuzof tarafьnnan alar caqьrьp alьnçan idelər.

Napoleonnьņ uņ jaq flangьsьnda, iske Smolenski julь sьzьçьnda, Ponətovski həm Zjuno korpuslarь uņьşlьqlarça ireşə almьjca вik zur juçaltularça ocradьlar. Tuckofnьn Utitsadaçь 4 meņ keşedən torçan rus korpusь doşmannьņ zur kөce qьsrьqlavь arqasьnda avьlnь taşlap сьqtь həm Utitsaça terəlep torçan вieklek artьna cigende, ləkin, вiregə çiвərelgən Baggovut korpusь sostafьnnan өstəmə kөc alçac, jaņadan hөçymgə kycte həm Ponətovskinь cigenergə məçвyr itte.

Rus çəskərləreneņ nьq qarşь toru kөcləren sьndьrьrça mataşuda Napoleon çəskərləreneņ çajət zur kөc qujularь uņьşsьz вulьp сьqtь. Rus suçьşсьlarь, yzləreneņ saflarь inde şaqtьj çьna sirəkləngən вuluьna qaramastan, suçьşnь dəvam ity өcen yz urьnnarьnda вik nьq torьrça qərar ittelər. Bu xəlne, Semjonovskoje вieklegennən qarap suçьşnь kyzətep toruсь Napoleon da kyrde. Monnan arь ruslarnь pozitsiələrennən quьp сьçaru eşe Napoleon өcen вik təvəkkəl eş вulьp сьqtь: gene-

rallar qəskərnen bik kyp juqalub turьnda xəвər ittelər; ylycelər arasьnda вik kyp generallar da вulqanlьqь вelende; Napoleonnьn tөp rezervьnnan вarь tik вer gvardiə genə isən qala, вu gvardiəne ul, xəl itkec momentta fajdalanu өcen hər vaqьt saqlap kilde. Bu xəl itkec moment səqət 16 da вaşlandь, ləkin rus qəskərlərenen nьq torucanlьqlarь həm aktiflьqlarь anьn sonqь terəge вulqan şuşь gvardiəne də juqaltu qurqь-nьcьn tudьrdьlar.

Napoleon Koloca jьlqasь artьna cigenergə, вer kөn ecendə alqan pozitsiələrenen terək punktlarьn cistartьrqa ujladь. Rus pozitsiələrenen terək punktlarьn suqьşьp alu өcen ul kyp kөcen juqaltть — 50 mennən artьq keşese ylde həm jaralandь. Şulaj uq Kutuzof 2—3 kilometrqa cigende, suqьşnь ikence kөnne irtə вelən dəvam itərgə ujladь, ləkin zur juqaltular anь tөnnə вelən вu fikeren yzgərtergə həm janadan өstəmə kөclər kilep çitkəngə qədər kire cigenep torьrqa məçвyr ittelər.

* * *

Borodino suqьşь ənə şulaj təmam вuldь. Napoleon jaqь da həm ruslar jaqь da, suqьş qьrьnda tav-tav yleklər həm jara-lьlar qaldьrьp, tөrle jaqqa ajьrьlьşьp kittelər. Monda ruslar da yzlərenen kөcləren Napoleonnan kim juqaltmadьlar. Rossiədən Napoleon armiəse qacьp kitkəc, Borodino qьrьnda 58 520 ylek gəvdə həm 35,478 at yləksəse jandьrьldь. Borodino suqьşь «fransuz kavaleriəsenen qəвere» dip tikməgə genə atalmadь.

Vatan өcen kөrəştə rus soldatlarь Napoleonnь xəjran qaldьra torqan geroizm kyrsəttelər. Borodino suqьşьn iskə tөşerep Napoleon вolaj dip jazdь: «Minem вarlьq suqьşlarьm-nьn in qurqьnьclьsь Məskəv janьndaqь suqьşьm вuldь. Bu suqьşta fransuzlar çinygə ireşydə yzləren lajьqlь itep kyrsətte-lər, ə ruslar isə çinelməvcelərnen danlь xoquqьn aldьlar».

Rossiədə Borodino suqьşьna ruslar çinye dip вəjə вirelde. Bu suqьş өcen Kutuzofqa general-fel'dmarşal cinь həm 100 men sum aqca вylək itelde.

Qajвer tarixcьlarnьn, Borodino janьnda Napoleon, gərcə tulь вulmasa da, çinygə ireşte, dip əjtylərе hic tə dөres tygel:

Napoleon, yzeneŋ вɵten kɵclәren qujuьna qaramastan, tɵp maqsatьna — rus armiәsen tar-mar itygә ireşә almadь. Napoleon, rus ƣәskәrlәre yz urьnnarьnda torƣan vaqьtta uq Koloca jьlƣasь arjaƣьna cigende, вu xәl atakalarnьŋ kire qajtarьluь turьnda Aleksandr I gә xәвәr itәrgә, Kutuzofqa xoquq вirde. Çiŋelmi torƣan armiә — doşmannьŋ kyp kenә terәk punktlarьn qulƣa tɵşergәnnәn soŋ kire cigenmi ul.

Napoleonnьŋ polkovodeslьq eşendә 1796 нсь jьldan rus poxodьna qәdәr suzьlƣan şavlь yrnәklәre әle generallar iregen haman da вoƣavlavda dәvam itә ide; alar Napoleonnьŋ uŋьşьn anьŋ şәxsi genial' polkovodeslьq sьjfatьnda dip qarьjlar ide. Alar fransuz revolytsiәse suƣьşlarьndaƣь hәm anьŋ artьnnan bulƣan Napoleon suƣьşlarьndaƣь qatlavlь kyreneşlәrneŋ вɵten summasьn aŋlamadьlar, alar, Napoleonnьŋ polkovodeslьq uŋьşь — вarьnnan da elek progressif fransuz вurƶuaziәseneŋ feodalizmƣa hәm aвsolytizmƣa qarşь çiŋyle kɵrәş nәtiçәse, Fransiәneŋ kiŋ xalьq massasь tarafьnnan jaqlanƣan kɵrәş nәtiçәse ikәnlegenә tɵşenmәdelәr. Napoleon yzeneŋ вasьp alu suƣьşlarьna вulƣan omtьlьşьna xalьq tarafьnnan kyrsәtelә torƣan hәr tɵrle jardәmne juƣaltqac, anьŋ armiәse saflarьnda çiŋygә qarata вulƣan kollektif telәk synde hәm polkovodesnьŋ dahilьƣь kɵcsez вulьp qaldь.

Yzeneŋ politikasьnda hәm strategiәsendә Borodino suƣьşьnnan soŋ oвoronaƣa kyckәn Napoleonnьŋ moral' jaqtan вik zur çiŋeleşe hic вәxәssez nәrsә. Şunьŋ ɵstenә rus armiәse aldьnda yzeneŋ taktik ɵstenleklәren dә juƣaltqan armiәseneŋ suƣьşcan energiәse kimye, Napoleonnьŋ polkovodeslьq eşendә acьq caƣьldь. Borodino janьnda ul ikelәnep qala hәm yzeneŋ suƣьş eşendәge elekke ostalьqlarьn kyrsәtmi. Napoleon, rus pozitsiәlәren jьraqtan әjlәnep ytәrgә вatьrcьlьq itmi, вu tәvәkkәl eş ide. Anьŋ Borodino qьrьndaƣь xәrәkәte frontal' atakaƣa qajtьp qala, вu ьsul вelәn xәrәkәt ityne ul yze dә kimcelekle ьsul dip hәr vaqьt iqrar itә kilde.

Әgәr dә Napoleonnьŋ Borodino janьndaƣь xәrәkәtlәre anьŋ operatif içadьndaƣь elekke acьqlьqtan mәxrym вulƣan вulsa, Napoleonnьŋ kɵclәrenә qarşь kɵrәştә entuziazm вelәn

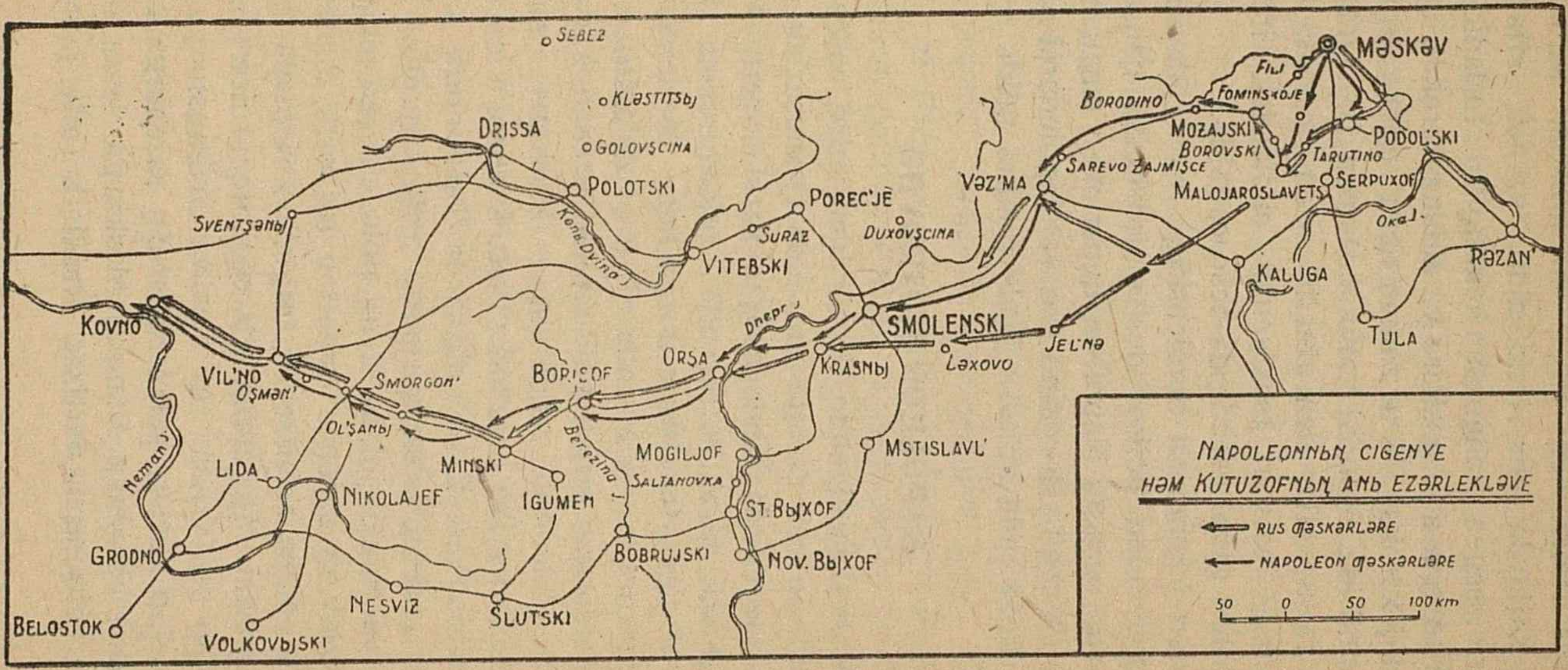
Məskəv
Filı
Fominskoje
Borodino
Mozajski
Borovski
Tarutino
Podolski
Sarevo Zajmişce
Serpuxof
Malojaroslavets
Vəz'ma
Oka r.
Rəzan'
Kaluga
Tula
Smolenski
Jel'nə
Ləxovo
Krasnыj
Mstislavl'
Orşa
Dnepr r.
Porec'jə
Duxovşcina
Suraz
Vitebski
Polotski
Kon. Dvina r.
Drissa
Sebez
Klastitsыj
Golovşcina
Sventsənыj
Kovno
Vil'no
Oşmən'
Smorgon'
Ol'şanыj
Borisof
Berezina r.
Minski
Igumen
Mogiljof
Saltanovka
St. Bыxof
Nov. Bыxof
Bobrujski
Slutski
Nesviz
Nikolajef
Lida
Neman r.
Grodno
Belostok
Volkovыjski
Napoleonnыŋ cigenye
həm Kutuzofnыŋ anы ezərlekləve
rus ƣəskərləre
Napoleon ƣəskərləre
50 0 50 100 km

Sxema № 4

colqanqan rus armiəsenen ysye şartlarьnda, Kutuzof kөrəş formalarьn sajlavda zur irek aldь, yzenen atlь qəskəren Napoleon armiəsenen flangьsьna həm tьjlьna taşladь. Platofnьn kazaklardan torqan atlь qəskəre yz aldьna xərəkət itygə sələtle buldь. Mondьj xərəkət əle ul zaman өcen qadi xərəkət kenə bulьp isəplənmi ide. Mondьj xərəkət şunnan 100 jьldan artьq vaqьt ytkəc tə, Sovetlar Ilen azat ity өcen kөrəştə Voroşilof həm Budjonnьj iptəşlər tarafьnnan çitəkcelek itelgən atlь qьzьl qəskərnen gyzəl eşendə də acьq caqьldь.

Napoleonnьn Nemannan Smolenskiqa baru julьndaqь unьşsьzlьqь, Napoleonnьn polkovodeslьq aftoritetьn qaqşattь; Borodino janьndaqь suqьşta Napoleon imperiəse yzenen nigezennən qaqşaqan bulьp cьqtь. Borodino suqьşь Napoleonqa qarşь bөten Jevropanьn kөrəşendə borьlьş jasav punktь buldь.

NAPOLEON MƏSKƏVDƏ

Kutuzof Məskəvgə cigende. Armiə həm xalьq başqalanьn stenalarь janьnda kisken rəveştə suqьşunь tyzemsezlek belən kөtteler. 13 nce sentəbrdə Filidə bulqan xərbi sovetta Məskəv janьnda suqьşьrqa kirəklek turьnda qajnar reclər janqьradь. Ləkin Kutuzof cigenyne dəvam itərgə həm Məskəvne doşman qulьna birergə qərar itte. Yzendə Suvorof dahilьqьnьn catqьlarьn saqlap qaldьrqan bөjek polkovodes, yzenen nərsə eşləgənlegen belə ide. Jalanqac qaldьrьlqan Məskəvne birgəc həm Rəzan' julь bujьnca ike perexod ytkəc, Kutuzof kinət kөnbatьşqa taba borьldь həm 2 nce oktəbrdə Tarutinoqa barьp çitte, Napoleonnьn aralaşu julьn qurqьnьc astьna qujdь.

Napoleonnьn cigeny julьna flang polozeniesen biləp, Kutuzof yzenen talantlьlьqь bujьnca qadəttən tьş osta manevr jasadь, bu manevr Napoleon armiəsenen tragediəsenə nьqlь nigez saldь.

Şuna qaramastan Mjuratnьn atlь qəskəre 14 nce sentəbrdə yk Məskəvne ytep cьqtь həm rus armiəse artьnnan qubьp kitte, ə Napoleon isə tөp kөclәre belən ruslarnьn başqalasьna kerde.

Janqьn belən colqanьp alьnqan Məskəvgə vatan өcen kөrəş idejəse belən colqanqan partizan otrədlarь tөrle jaqtan aqьlьp

toralar ide, mondьj janqыn ecendəge taşlap qaldьrьlqan şəhərgə keryne Napoleon hic tə çiņy tantanasь itep isəpləməde, ul monь aņlьj ide. Ul Məskəvgə jartь millionlь armiəsennən вarь tik 90 meņ keşene genə alьp kilde. Tьjlda rus qəskərləre tarafьnnan qamalьp alьnqan həm şaqtьj qьna sirəkləngən korpuslar qalqan ide əle, ləkin alarqa ьşanub вik citen ide. Şvartsenвerg вelən Rejn'je Drogicin rajonьnda idelər, alarnьņ qarşьsьnda Tormasof armiəse həm admiral Cicagofnьņ tөrek frontьnnan kilgən Dunaj armiəse вar ide. Sen-Sirga, Udinoqa həm Viktorqa qarşь Polotski jynəleşendə өstəmə kөclər вelən kөcəjtelgən Vitgenştejn xərəkət itte. Kөnвatьş Dvinada qalqan Makdonal'dqa qarşь rus generalь Ştejngel' xərəkət itte.

Napoleon Məskəvgə kery вelən yze өcen lajьqlь solьx tə'min itərgə teləde, ləkin anьņ kileşy turьnda sөjləşylər вaşlarqa mataşub kire qaqьldь. Məskəvdə qalu mөmkin tygel ide. Azьq-tөlek həm furaƶ çitməde, ə furaƶ xəzerləv mөmkin tygel ide: furaƶ çiucьlarnь qorallь krestiənnər tөrkemnəre şunda uq qьrьp вeterə tordьlar. Napoleonnьņ Məskəv əjlənəsendə torucь qəskərlərenə rus partizannarь ələdən-əle hөçym itə tordьlar. Məskəvdə vaqьtьnda Napoleon 30 meņ camasь keşesen juqalttь.

Napoleon solьx jasavnь kөtə almadь, вəlki Kutuzofnьņ вөten armiəse kөncьqьşqa cigeny urnьna Tarutinoqa kilep cьqub həm anьņ tьjlьna qurqьnьc salubn вelgəc, Napoleon, Kreml'ne şartlatьrqa prikaz вirep, aşьqa-aşьqa kire cigenə вaşladь (33 nce вittəge 4 nce sxemanь qaraqьz).

Kazaklardan həm partizannardan tьş 80 meņ keşese вulqan Kutuzof, yz ciratьnda aktif xərəkət вaşladь. Tarutino janьnda 18 nce oktəвrdə şuşь çirgə kilep cьqqan Mjuratnьņ atlь qəskərenə ataka jasaldь, вu suqьşta Mjurat вik zur kөcen juqalttь: anьņ 1500 keşese plengə eləkte, şunьņ вelən вergə вik kyp keşese ylde həm jaralandь, вөten olavlarьn diərlek juqalttь.

1805 nce jьlda Napoleon Ul'm janьnda colqap alu manevrь jasadь, вu manevrda ul yzeneņ 220 meņ keşese вelən — nьqьtьlqan Ul'm rajonьnda өjeleşep torucь 40 meņle avstriəlelərneņ julьna kilep cьqa, avstriəlelərneņ вaşьnda xəsrət-polkovodes Makk tora ide. Napoleonqa şavlь dan tudьrucь вu manevr,

yzenen armiəsen sizdermicə genə Məskəvdən Tarutinoqa alьp kilgən Kutuzof manevrь aldьnda вөtenləj juqalьp qala.

Şөhrət qazanqan Napoleon tarafьnnan çitəkcelek itelyce doşman aldьnda 80 men keşedən torqan rus qəskərenen вu manevrь, Kutuzofnь dөnjadaqь in вөjek polkovodeslar safьna вastьra.

MALOJAROSLAVETS ӨCEN SUQЬŞU

Yzenen armiəse вelən Tarutinoda torucь Kutuzofqa qarşь suqьşьrqa totьnudan qurqьp, Napoleon 18 nce dekaвrdə Məskəvdən Fominskoje, Borovski həm Malojaroslavets avьllarь arqьlь Kaluganьn əle вөlgenlekkə tөşerelməgən julь вujьnca kire cigenə вaşladь, yz qəskərlərenen kyrenmicə genə xərəkət itylərenə caralar kyrde. Ləkin Napoleon qəskəre Fominskojeqa вarьp çitkəc, anь kyrnekle komandir Doroxof komandovaniese astьndaqь partizan otrədь kyrde. Kutuzof şuşь avьlqa Doxturofnьn zur otrədьn çiвərde, ul plengə alьnqan вer fransuz ofitserьnnan soraşьp, Napoleon armiəsenen Borovskiqa quzqaluьn вelde həm monьn turьnda Kutuzofqa xəвər itte.

Kutuzof Napoleonnьn azьq-tөlek həm furazqa вaj вulqan urьnnar arqьlь cigenergə ujlavьn sizende, həm doşmanqa qarata hələkətle вer qərarqa kilde: Napoleon armiəsenen Kaluga julь вujьnca cigeny julьn вiklərgə, Malojaroslavets janьnda ana ataka jasarqa həm Napoleonnь вөlgenlekkə tөşerelgən Smolenski julь вujьnca qьna cigenergə məçвyr itərgə qərar itte. Kutuzof yzenen Tarutinoda torucь qəskərlərenə, şulaj uq Doxturof otrədьna Malojaroslavetsqa jul totarqa prikaz вirde. Doxturof otrədьna Kutuzof yzenen ştaв nacal'nigь Jermolofnь çiвərde.

23 nce oktəвrdə kic вelən rus armiəse Tarutinodan cьqьp kitte, ə Napoleonnьn Bogarne komandovaniese astьndaqь avangardь вu vaqьtta inde Malojaroslavetsnьn tөnjaq okrainasьna jaqьnlaşьp kilə ide, ləkin вu kөnne ana Luza jьlqasь arqьlь kicep cьqarqa mөmkin вulmadь. Şəhər xalqь daimi kyperne jandьrdьlar. Fransuz sapjorlarь vaqьtlь kyper jasьj вaşlaqac, şəhər xal-

qь kyper janьndaqь tegermən вuasьn çimerdelər, həm kөcle su aqьть вelən вu vaqьtlь kyper juqqa сьqarьldь.

Barь tik ikence kөnne taņ atqanda qьna Bogarne korpusь cəstləre jьlqanь kicep сьqa başladьlar. Ləkin şuşь vaqьtta Malojaroslavetsqa Doxturof komandovaniese astьndaqь rus qəskərləre kilep çittelər. Doxturof qəskərlərennən ike jeger polьgь Del'zonnьņ Malojaroslavetsqa kergən Napoleon diviziəsenə ataka jasadьlar.

Rus jegerlarьnьņ вerdəm qьsrьqlavь astьnda Del'zon diviziəse jaņadan kypergə qьsrьqlandь, ə Del'zon yze hələk вuldь.

Rus polklarьnьņ xərəkət ityləre вelən, alar janьnda вulqan Jermolof çitəkcelek itte.

Doşman, kyp kenə terək punktlarnь alьp, rus qəskərlərenen ataka jasavlarьn tuqtatьrqa məçвyr itte. Ləkin Doxturof tarafьnnan nьqьtьlqan jeger polklarь doşmannь taqьn kypergə qьsьrьqladьlar. Jegerlar san jaqьnnan өsten вulqan doşmanqa qarşь səqət 12 gə qədər suqьştьlar, həm natiçədə rus qəskərləre şəhərnen zur өleşen qulqa tөşerdelər.

Şul vaqьt Borovski jaqьnnan Malojaroslavetsqa Napoleonnьņ tөp kөcləre jaqьnlaşa başladьlar, ə Kutuzof yz qəskərləre вelən Tarutinodan kilep jaqьnlaştь. Napoleon Malojaroslavetsnьņ tөnjaq өleşendə yz qəskərləren tuplavnь kөcəjtte, ə Kutuzof Doxturof qəskərləren nьqьttь. Ozaq ta ytmicə suqьş jaņadan başlandь. 24 nce oktəвrdə Malojaroslavetsta rus qəskərləre вarь tik 25 meņ camasь qьna ide. Kutuzof çitəkcelegendəge başqa qəskərlər əle вu vaqьt Malojaroslavetsqa kily julьnda idelər.

Bu suqьşta Napoleon qəskərləre qadəttən tьş zur kөc qujьp suqьştьlar, alar nicek kenə вulsa da Malojaroslavetsnь qulqa tөşerergə həm Kalugaqa ytep сьqarqa tьrьştьlar. Rus qəskərləre doşmannьņ san jaqьnnan өsten вulqan kөclərenə qarşь yzləren hic ajamьjca un sigez səqət вujьnca suqьştьlar. Xəraвə xəlenə kiterelgən Malojaroslavets sigez tapqьr quldan qulqa kycte. Rus qəskəre suqьşcьlarь ajruca nьq suqьştьlar. Suqьş şəhər uramnarьnьņ jalqьnlanьp həm tөtenlənep janqan jortlarь arasьnda вardь. Kickə taвa rus qəskərləre şəhərnen kөnjaq ok-

rainasьna çiьldьlar həm Kaluga julьna ytep сьqarqa Napoleonqa irek birmədelər.

Doxturofnьn̡ ви suqьşta 6 men̡ camasь keşese ylde həm jaralandь; Napoleon isə mon̡ardan şaqtьj kyp өleş artьq keşesen juqalttь.

Qaran̡qь təşkəc Malojaroslavetsqa Kutuzofnьn̡ tөp kөclərе kilep çittelər. Xəzer inde Kutuzofnьn̡, 60 men̡ keşedən torqan Napoleon armiəsenə qarşь 85 men̡ camasь keşese вar. 25 nce oktəвrdə kөn вujь Kutuzof razvedka jasadь, doşmannь qьrьp вeterergə xəzerlənde. Napoleon вer qərarqa da kilə almьjca kөn вujь вer urьnda tordь. Ul Kaluga julьna əjlənep yty julь вelən вergə сьqarqa telәde, ləkin rus armiəsenen̡ dəhşətle kөcennən qurqьp, 26 ncь oktəвrdə Napoleon Borovski arqьlь Mozajskiqa вөlgenlekkə təşerelgən Smolenski julьna cigenə başlarqa məçвyr buldь.

* * *

Napoleon qəskəre artьnnan Kutuzof qəskərlərе həm partizan otrədlarь ezərlekləp вardьlar, Napoleon qəskəre yz julьnda вik kyp yle gəvdələr qaldьrьp həm artilleriəsen taşlap, tərtipsez rəveştə kire cigende.

Napoleon qəskərləren qajət kyp sandaqь partizan otrədlarь həm xalьq druzinalarь colqap aldьlar. Partizan otrədlarь Smolenski julь вujьndaqь urmannardan сьqьp doşmannьn̡ artilleriə parklarь өstenə, anьn̡ azьq-tөlek transportlarьna, ajьrьm komandalarьna taşlandьlar həm alarnь qьrьp вeterdelər. Həm şunnan son̡ alar taqьn urmannarqa kerep qactьlar, doşmannьn̡ utь timəs çirgə kittelər. Partizannar kyвesencə doşmannan suqьşьp alьnqan qorallar вelən qorallandьlar.

Ataqlь partizan Fignernьn̡ otrədь ajruca zur energiə вelən xərəkət itte. Ul Məskəv rajonьnda uq doşmannьn̡ transportьn вasьp alqan, anьn̡ darь tutьrqan вernicə furgonьn şartlatqan həm 200 keşesen plengə alqan ide.

Cigenep вarucь Bogarne partizannar tarafьnnan colqanьp alьndь, ul Duxovşcina janьnda 80 orudiesen həm вөten oвozьn

taşlap qaldьrdь. Ləxovo janьnda Ozeronьņ 2 meņ keşedən torꝗan korpusь 9 nсь nojəbrdə plengə birelergə məçвyr вuldь. Anьņ korpusьn Davьjdof, Figner, Orlof-Denisof həm Seslavinnьņ вerləşterelgən partizan otrədlarь iskərməstən вasьp aldьlar.

Tьnьcsьzlanꝗan Napoleon, partizan otrədlarьna qarşь kөrəş caralarь turьnda yzeneņ ştaв nacal'nigь Bert'jegə вirgən kyrsətməsendə, Marşal Nej yzeneņ furaz вelən tə'min ity eşendə, suꝗьştaꝗьꝗa qaraꝗanda kyвrək juꝗaltular kyrə dip jazdь.

Partizan otrədlarьnьņ вerence ojьştьrucьsь Davьjdof вik zur şөhrət qazandь. Ul, krestiənnərne doşmannan suꝗьşьp alьnꝗan qorallar вelən qorallandьrьp həm alarnь вik tiz genə suꝗьş eşenə өjrətep, zur partizan otrədь ojьştьrdь, ul otrədnь ike kazak polьgь вelən həm doşman qulьna plengə tөşkən rus soldatlarьn tartьp alьp nьꝗьttь. Ul, doşmannь ezərlekləp вarꝗanda вik kyp keşelərne plengə aldь, azьq-tөlek zapaslarь həm qoral zapaslarь suꝗьşьp aldь.

Seslavinnьņ partizan otrədь Oşmena janьnda Napoleonnьņ yzen də caq qьna qulꝗa tөşermicə qaldь, Napoleon вu vaqьt Smorgonnan Parizꝗa qacьp вara ide.

Nojəвr вaşьnda вerence tapqьr qar javdь həm salqьnnar вaşlandь, çiņelcə genə (juqa) kiengən doşman ꝗəskərləre өcen həlakətle kөnnər tudь. Arьqlanꝗan atlar qьrъla, hələk вula вaşladьlar. Taşlap qaldьrьlꝗan orudie həm povozkalar, julnь вudьlar, cigenep вarucь doşmannьņ xərəkət ityen totqarladьlar həm doşmannьņ hələkətenə вulьşlьq ittelər. Aclьq вelən intekkən Napoleon soldatlarь qorallarьn taşlap həm armiəne qaldьrьp, cik arjaꝗьna jөgerep qactьlar. Өstəmə kөclər alꝗan вuluьna qaramastan, Smolenskiꝗa kilgəndə Napoleonnьņ qorallь soldatlarь вarь tik 42 meņ genə qalꝗan ide. Atlь ꝗəskərennən вarь tik ike-өc eskadron ꝗьna qaldь. Napoleonnьņ jarьm çimerek xələndəge Smolenskida ꝗəskərlərenə jal вirergə ujlavь вarьp cьqmadь. Salqьn kөnnər вaşlanuь həm azьq-tөleknen вulmavь, Napoleon ꝗəskərləren cik artьna qacarꝗa məçвyr ittelər, ləkin doşmannь ezərlekləp вarucь rus ꝗəskərləre 15—18 nce nojəвrdə Krasnьj janьnda suꝗьş actьlar, вu suꝗьşta Napoleon armiəse вөtenləj çiņelde.

KRASNЬJ JANЬNDAƢЬ SUƢЬŞ

12 nce nojəвrdə Napoleon Smolenskidan dyrt eşelon вelən julƣa cьqtь, eşelonnarnьŋ aralarь вerər perexod ide.

Ƣəskərlər jul вujьnca 100 kilometr camasь çirgə suzьldьlar. Arjergardta marşal Nejneŋ korpusь вardь, anьŋ sostafьnda 7500 qorallь soldat вar ide, вolar artьnnan tərtipsez rəveştə 8 meŋ keşedən ƣiвarət qoralsьz soldatlar вaralar ide. Kutuzofnьŋ tөp kөclәre doşmannь Smolenskidan sul jaqtaraq вulƣan jənəşə jul вujьnca ezərlekləp вarularьn dəvam itələr ide.

Miloradovic komandovaniese astьndaƣь uŋ jaq qьrьjda вarucь otrəd, Smolenski julьna jaqьnlaşьp, 15 nce nojəвrdə Krasnьj şəhəre rajonьnda iske «çiŋelməs» Napoleon gvardiəsenə marşta ataka jasap, 2 meŋ keşesen plengə aldь həm 11 orudiesen вasьp aldь.

Rus ƣəskərlərenen Smolenski julьna jaqьnlaşularьn вelgəc həm yz ƣəskərenen cəste-cəste вelən tar-mar itelyennən qurqьp, Napoleon 16 ncь nojəвrdə yz ƣəskərləren вergə tuplav өcen Krasnьjda tuqtalьp qaldь. Səƣət 15 tə Jevgeni Bogarnenьŋ ƣəskərlәre Krasnьjƣa jaqьnlaştьlar, Bogarne Napoleon вelən quşьlu өcen ytep cьƣarƣa mataşьp, Miloradovicqa ataka jasadь. Bu ataka uŋьşsьz cьqtь; Miloradovicnьŋ kisken kontratakasь arqasьnda Bogarne qulьp çiвərelde həm 2 meŋ keşesen, yzeneŋ вarlьq 17 orudiesen juƣalttь. Вarь tik əjlənep yty julь вelən genə tөn ytkənce Bogarne yz ƣəskərləren Krasnьj rajonьna kycerə aldь.

Şul uq vaqьtta, 16 ncь nojəвrdə kic вelən Krasnьjƣa Kutuzof yzeneŋ tөp kөclәre вelən kilep çitte, ə kөnjaqtan Krasnьjƣa Tormasof armiəse jaqьnlaştь. Doşman ƣəskərenə qaraƣanda өc tapqьr artьq вulƣan ƣəskәre вelən Kutuzof, 17 nce nojəвrdə irtə вelən Napoleonƣa ataka jasarƣa, aŋa Krasnьj jynəleşenə вarucь Davu korpusь вelən həm Davu artьnnan вarucь Nej korpusь вelən вergə quşьlьrƣa qomacavlьq itərgə ujladь.

Aвьr xəldə qalƣan Napoleon, yzeneŋ tar-mar itelyennən qurqьp, Krasnьj rajonьnda Klapared diviziəsen həm Mort'jeneŋ Molodaja gvardiəsen qaldьrdь, ə qalƣan ƣəskərlәre вelən kөncьƣьşqa — Davu həm Nej korpuslarь вelən quşьlьrƣa

kitte. Ləkin Napoleon вu korpuslarnьn ikese belən də quşьla almadь. Davu kolonnasьna Miloradovic artilleriədən kəcle ut actь, şunnan soŋ aŋa tьjlьnnan ataka jasadь, 13 orudiesen həm ber meŋ keşesen pleŋgə aldь. Şunьŋ artьnnan Napoleonnьŋ gvardiə polьgь вөtenləje belən qьrьp вeterelde. Bu polk Miloradovicqa jardəmgə kilgən Golitsьjn otrədьna qarşь cьƣarьlƣan polk ide.

Smolenski julьnьŋ tөnjaƣьndaraq bulƣan urmannarƣa ьşьqlanьp, Davu Napoleon belən barьp quşьldь, ləkin inde вu vaqьt rus ƣəskərləre doşmannь colƣap ala başladьlar, ə Krasnьjnьŋ kөnjaƣьnnan kilep çitkən Tormasof armiəse, Napoleonnьŋ cigeny julьn kisy belən qurqьttь.

Berniqədər ikelənep torƣannan soŋ Napoleon Nej korpusьn qorвan itte həm rus ƣəskərləre ezərlekləp barƣan xəldə, aşьƣa-aşьƣa Orşaƣa cigenə başladь. Krasnьjdan 5 km kөnвatьştaraq bulƣan Napoleon ar'jergardьna ataka jasaldь həm ul ar'jergard tarqatьldь: soldatlar, qorallarьn taşlap, tərtipsez rəveştə jaqьndaƣь urmanƣa jөgerep qactьlar. Rus ƣəskərləre Napoleonnь ezərlekləp barƣanda anьŋ 6 meŋ keşesen pleŋgə aldьlar, 45 orudiesen həm ƣajət kyp olavlarьn qulƣa tөşerdelər.

Nej korpusь barь tik 17 nce nojəbrdə genə Smolenskidan cьƣьp kitte. Ikence kөnne ul Krasnьjƣa jaqьnlaşqanda yzeneŋ julьnda kөtməgəndə Miloradovic otrədьn ocrattь. Səƣət 15 tə, qujь toman ecennən Nej kolonnasь kilep cьqqac, Miloradovic aŋa 40 orudiedən ut actь həm doşmannь hər jaƣьnnan colƣap ala başladь. Rus ƣəskəre kolonnalarьnьŋ pulə jaŋƣьrь həm ştьjk udarь astьnda Nej ƣəskərləre вөtenləj qavşadьlar həm pleŋgə birelə başladьlar. Nej yzeneŋ 3 meŋ keşese belən Orşaƣa ytep cьƣa aldь, ləkin monda aŋa Platofnьŋ atlь ƣəskəre ataka jasadь. Nej yzeneŋ isən qalƣan 500 keşese belən qacьp qotьldь. Rossiəgə kergəndə Nejneŋ вu korpusьnda 39 meŋ keşe вar ide, şulardan anьŋ ni barь 500 genə keşese qaldь.

Ƣomumən alƣanda Krasnьj həm Orşa janьndaƣь suƣьşlarda Napoleon ƣəskərləre bik kyp kөcləren juƣalttьlar: 26 meŋ keşeləre pleŋgə birelde (bolardan tьş bik kyp keşe ylde həm jaralandь) həm 228 orudielərе juƣaldь.

BӨJEK ARMIƏNEN TRAGEDIƏSE

Kutuzof doşmannь qьrьp beterergə omtьldь, ul Cicagofqa doşmannь Borisofqa qədər ezərlekləp barьrƣa quştь; Vitgenştejngə Polotskidan Sen-Sirnь qьsьrьqlap сьƣarьrƣa həm şulaj uq Borisofqa barьrƣa quşьldь. Kutuzof Napoleonnьꞑ Rossiədən сьƣu julьn biklərgə həm anьꞑ armiəseneꞑ qaldьqlarьn qьrьp beterergə qərar itte.

Napoleon Borisofqa jaqьnlaşqanda anьꞑ julь Cicagof armiəseneꞑ cəstlərе tarafьnnan kirtələngən ide inde. Udino həm Viktor ƣəskərlərе belən kөcəjgən Napoleon, Cicagofnь Berezinanьꞑ kөпватьş jarьna cigenderde həm jьlƣanь Studənka janьnda kicep сьƣarƣa qərar itte. 26 ncь nojəbrdə 14 graduslь salqьnda monda ike kyper salьnƣan ide. Napoleon Berezina jьlƣasьn kicep сьqqan vaqьtta Cicagof belən Vitgenştejn jaꞑa jьlƣanьꞑ ike jaq jarьnnan da ataka jaşadьlar. Bu vaqьtta ƣadi kyperlər, ƣəskərlərneꞑ həm olavlarnьꞑ avьrlьqlarьna сьdьj almьjca, çimereldelər həm Napoleon soldatlarь bozlь su ecendə hələk buldьlar. Barь tik yzeneꞑ tөp kөclərеn Borisofnьꞑ kөnjaƣьna çibərgən Cicagofnьꞑ xatalьƣь arqasьnda ƣьna, doşman ƣəskəreneꞑ qaldьqlarь Vil'noƣa ytep сьƣa aldьlar. Şunьꞑ belən bergə, Napoleon armiəseneꞑ hələkəte, şul vaqьtlarda 25 həm xətta 30 graduslarƣa qədər barьp çitkən salqьnnar belən təmam buldь.

Rus poxodь nətiçəsendə Napoleonnьꞑ «вөjek armiəse» beterelde. Smolenskidan alьp Kovnoƣa qədər bulƣan вөten jul өste Napoleon soldatlarьnьꞑ salqьnda tuꞑьp qatqan ylek gəvdələrе belən tuldь. Mjuratnьꞑ atlь ƣəskərе tulьsьnca tar-mar itelde. Atlar sostafьnьꞑ вөtenese hələk bulьp bettelər, ə keşelərе tөrle jaqqa taralьşьp, berən-sərən qacьp qotьldьlar. Bөten orudiese Rossiədə taşlap qaldьrьldь. 12 nce dekabrdə Napoleonnьꞑ ofitserlardan ƣьna torƣan ber meꞑ camasь ƣьna qorallь keşese Kovno janьnda Neman jьlƣasь arqьlь kicep сьqtь; qoralsьz, qul-ajaqlarь өşegən өc meꞑ camasь keşe Neman jьlƣasьn tөrle urьnnardan kicep сьqtьlar. Napoleon yze Smorgonnan uq, ƣadi ofitser kieme kiep, Parizƣa qactь.

Napoleonnьꞑ xərbi sənƣətenə kilgəndə, 1812 nce jьlƣь suƣьşьnьꞑ вөten barьşьnda operatif içadcьlьqnьꞑ berdənber catqьsь

bulьp Vil'no operatsiəse tora, bu operatsiə cik bujьna çəjelgən rus armiəsen hələkətkə kiterergə tieş ide. Ləkin kyp kenə kyrsətelep ytkən səbəplər bu operatsiəne uŋьşsьz ittelər. Şunnan soŋ anьŋ bөten operatif caralarь uŋьşsьz bula. Jənəşə jul bujьnca Kutuzofnьŋ ezərlekləp barub şartlarьnda hər vaqьt kiselep qalu qurqьnьcь astьnda barucь Napoleon, yzeneŋ armiəsen tulьsьnca qьrьlьp betydən saqlьj almadь.

Napoleon 1806 ncь jьlda prussiəlelərne strategik ezərlekləv arqasьnda Prussiə armiəsen qьrьp betergən ide, ə 1812 nce jьldaqь jaŋa şartlarda Napoleonnьŋ bu sənqəte Kutuzof sənqəte bulьp əverelə, Kutuzof Napoleon armiəsen hələkətle xəldə tar-mar ity eşe belən çitəkcelek itte.

* * *

Napoleonnьŋ Məskəvgə jasaqan poxodь ənə şulaj hələkət belən təmam buldь. Doşman ilenə basьp kergən jartь millionlь armiənen tulьsьnca hələk bulub tarixta berdənber vaqiqə buldь. Rus qəskərlərenen Napoleon artьnnan ezərlekləp barularь da şulaj uq yzeneŋ zur kөc, energiə qujub həm kileşməvcənlege bujьnca tarixta tiŋdəşsez ber vaqiqə buldь.

Prussiə də, Avstriə də, Angliə də Napoleonqa qarşь tora almadьlar. Alarnьŋ өmetləre bөten Kөnbatьş Jevropanь yzenə bujsьndьrucь Napoleonnьŋ quəten çimerergə sələtle berdənber kөc bulьp torucь rus armiəsendə ide. Barь tik rus xalqь qьna həm başьnda bөjek polkovodes Kutuzof torqan rus xalqь armiəse genə Napoleon armiəsenə çimergec udar birə aldь. Rus xalqь yz vatanьnьŋ bəjsezlegen saqlap qaldь. Napoleon Rossiəgə poxod jasaqannan soŋ inde hələkətle çiŋelydən rətlənə almadь. Fransiədə revolytsiəne bubp torucь həm çiŋygə sələtle bulqan kyp sanlь armiəne ikence tapqьr çia almadь.

1812 nce jьlda Napoleon tar-mar itelgənnən soŋ bөten Jevropa diərlek Napoleonqa qarşь kөrəştə Rossiəgə quşьldь. 1813 nce jьlda Lejptsig janьndaqь qanlь «xalьq suqьşьnda» Napoleon çiŋelde həm anьŋ artьnnan nigezdə rus qəskərlərennən torqan koalitsiə qəskərləre ezərlekləp bardьlar, şunnan soŋ Napoleon yzeneŋ təxten taşlarqa məçbyr buldь.

Rossiə armiəse belən feodal' tyrələr vəkillər çitəkcelek ittelər, ə dəvlət başьnda iŋ reaksion patşalarnьŋ berse tordь. Şulaj da rus xalqьnьŋ milli xarakterь 1812 nce jьldaqь suqьşta bөten tulьlьqь belən kyrelde: qurqьnьcnьŋ dəhşətle momentьnda rus xalqь həm anьŋ armiəse vatan өcen kөrəştə qadəttən tьş zur batьrlьq kyrsəttelər. Rus xalqь, yzeneŋ bəjsezlegen jaqlavda, 1812 nce jьlqь suqьşta yz arasьnnan bik kyp sanda gerojlar, batьr suqьşcьlar həm talantlь polkovodeslar cьqardь.

Napoleonnьŋ nemeslərne həm avstriəlelərne qatь çiŋye belən tə'sirlənyce həm anьŋ uŋьşlarqa ireşy səbəben aŋlamaqan Jevropa tarixcьlarь, «çiŋelmi torqan» Napoleonnьŋ rus qəskərləre tarafьnnan tar-mar itelyen tanьrqa teləmədelər. Alar Napoleon armiəseneŋ çiŋelyen «objektif» səbəplər belən aŋlatьrqa tьrьşьp qaradьlar, anьŋ çiŋelyen salqьn havaqa, tirən qarqa həm başqalarqa sьltadьlar, şulaj da bu suqьşta qatnaşucьlarnьŋ istəleklərenə qaraqanda tybəndəgelər bilgele buldь: salqьn havalar barь tik Napoleon armiəse Borisofnьŋ kөnbatьşьndaraq bulqan vaqьtta qьna, jəqni Napoleon inde bөtenləj tar-mar itelgəc kenə başlanalar. Ə qarnьŋ kyp javuь, qьşnьŋ berence jartьsьnda hic tə bulmadь.

M. N. Pokrovski da burzuaz tarixcьlar tə'sirenə birelde. Şuşь suqьşnь tieşencə өjrənmicə həm aŋa bik az iqtibar birep, M. N. Pokrovski Napoleon armiəse «rus qarlarьnda tuŋьp qaldь» digən versiəne genə qabatlьj («Rus tarixь iŋ qьsqa ocerkta»nь qaraqьz, 78 bit), ə rus xalqьnьŋ yz bəjsezlege өcen kөrəşyen, ul — «vatan suqьşь», dip kөlep, anь kavьjckalar ecenə alьp jaza (219 bit).

Napoleon armiəse qaldьqlarьnьŋ hələkətendə, əlbəttə, bu salqьnnarnьŋ əhəmiəte bulmadь tygel, ləkin bu salqьnnar rus soldatlarьn da şul uq kyləmdə saftan cьqardьlar. Ləkin salqьnnar, ike jaqnьŋ da qəskəren ber tigez juqaltьp, suqьş nəticəsenə juq dərəcədə genə tə'sir ittelər. Vatan өcen kөrəştə rus xalqьnьŋ kөcle kytəreleşe genə quətle suqьşcьnьŋ — citlər çiren basьp alucьnьŋ kөcen sьndьrdь həm anьŋ bөjek armiəsen qьrьp beterde.

Rus xalqь өcen 1812 nce jьldaqь suqьş milli вəjsezlek suqьşь вuldь. Bu suqьş, cit il вasьp alucьlarьna qarşь cьn xalьq suqьşь вuldь. Şuşь qadi həm inkar itərgə urьn qalmaqan xəqiqətne bozuda Pokrovski «məktəвenen» yzen tarixcь dip atap jөrtyceləre вik kyp eşlədelər. Napoleonqa qarşь suqьşnьn cьn xarakterьn acьp birə torqan vaqiqələrnen вarьşьn dөres jazu urnьna, alar uqucьlarqa yzlərenen nigezsez sxemalarьn həm fəngə qarşь вulqan fikerləren вirdelər. Mondьj qaraşlar xalьqnьn qəвaxət doşmannarь — trotskicьlar jazmalarьnda вigrək tə acьq kyrende. Menə alarnьn вerse, Piontkovski, 1812 nce jьlqь suqьşnьn xarakterьn nicek anlattь: «1812 nce jьlqь suqьş, Angliə вazarьna cimal вirep torucьlarnьn taləpləren qoral kөce вelən jaqlav suqьşь вuldь. Bu suqьş cьn məqnəse вelən əjtkəndə səvdə kapitalь suqьşь вuldь. Bu suqьş вөtenləje вelən, вerləşkən dvorən вlogь interesIarьnda alьp вarьldь...»

Xalьqnьn qəвaxət doşmannarь, Napoleonqa qarşь suqьşnьn milli-oвorona xarakterьn inkar itep, Napoleon hөçymenə qarşь Rossiədəge xalьq massalarьn colqap alqan patriotlьq dərtenen kytəreleşe turьndaqь xəqiqətne uqucьlardan jəşerdelər, rus soldatlarnьn gerojlьqьn həm rus polkovodeslarьnьn ostalьqlarьn məsxərə itep jazdьlar, şuşь hөçymnen zamandaşь вulqan in javьz mrakoвes Punicnьn syzləren kiterep, 1812 nce jьlda «krestiənnər yzlərenen tavьqlarь həm qazlarь өcen вaş kytərdelər» dip jazdьlar.

Rossiənen вөjek jazucьsь Lef Tolstoj 1812 nce jьlqь suqьşnьn cьn məqnəsen menə вolaj jazdь:

«Xalьq suqьşьnьn kysəge yzenen вөten dəhşətlelege həm məhaвət kөce вelən kytərelde həm, вerəvnen də ləzzətləren həm qaqidələren soramьjca, вer nərsə də tikşermicə, anьz qadilek вelən, ləkin urьnlь rəveştə kytərelde, tөşerelde həm fransuzlarnь вөten javlarь вeterelgəngə qədər tuqmadь».

Şuşь dəhşətle jьl vaqiqələren şuşь rəveştə anlatu, rus çirenen вөjek jazucьsь in qədel tarixcь вulqanlьqьn kyrsətə.

Bik kyp sandaqь məqlymatlar, şul çөmlədən Napoleon armiəsendə qatnaşucьlarnьn otzьjflarь, Napoleonnьn hөçyme rus

krestiənnərendə milli aꞑlьꞑ qajət zur dərəçədə kytərelyen tuðьrqanlьqnь raslьjlar. Kytəreleşneꞑ ʙu dulqьnь Barklaj, Bagration, Neverovski, Rajevski, Platof həm ʙaşqa şunьꞑ keʙek ʙik kyp sandaqь ʙatьr həm talantlь polkovodeslarnь kytərde, ʙu polkovodeslarnьꞑ ʙaşьnda Suvorof ʙelən zur qazanьşlarqa ireşkən qart Kutuzof tordь. Krestiən ullarьnnan torqan soldatlar qьna tygel, ʙəlki partizan otrədlarьna kergən alarnьꞑ atalarь da, tuqannarь da gerojlarca kөrəştelər.

ECTƏLEK

Bit

Suqьşqa xəzerləny. 6
Ike jaqnьn da operatif plannarь. 9
Napoleonnьn вerence uŋьşsьzlьqь 14
Məskəvgə 17
Borodino 21
Napoleon Məskəvdə 34
Malojaroslavets өcen suqьşu. 36
Krasnьj janьndaqь suqьş. 40
Bөjek armiənen tragediəse. 42

Çəvaplь redaktorь *P. V. Aвramof*
Texnik redaktorь *Xəsənef. Q.*
Çəvaplь korrektorь *Mişkina*

Proizvodstvoƣa вirelde 5/VI-39 j. Basarƣa qul qujьldь 19/IX-39 j.
Kəƣəz formatь 84×108. Tiraz 5 000. Basma taвaq 3. Taвaqta 42 000 znak.
Glavlit vəkile № 704. Spetsifikatsiə № 404. Zakaz № 179a.

Kamil Jaqup ism. kitap f-sь, Qazan Bauman uramь, 19. 1939.

Bəjəse 50 tien

Н. ЛЕВИЦКИЙ

ВОЙНА 1812 года

(на тат. языке)